

ISTORIJA

KULTURA

TRADICIJA

I OBIČAJI

RROMA

Istorija

Ko su Romi?

Romi su evropski narod, indijskog porijekla, čiji si predaci napustili dolinu Gangesa u severnoj Indiji pre 800 godina. Tamo je sada oko 10 miliona Roma, koji generalno žive u veoma teškim uslovima, suočavajući se sa diskriminacijom svakodnevno.

Роми су традиционално номадски народ. Верује се да су напустили Индију око 1000. године и да су прошли кроз земље које су данас обухваћене границама Авганистана, Ирана (некадашње Персије), Јерменије, и Турске. Део Рома и данас живи на истоку, чак у Ирану, укључујући и неке који су се селили ка Европи и потом се вратили. Почетком 14. века Роми долазе на Балкан, а почетком 16. века се селе све до Шкотске и Шведске. Неки Роми су се селили ка југу кроз Сирију ка Северној Африци, долазећи у Европу преко Гибралтара. Оба огранка миграције су се срела у данашњој Француској. Људи слични Ромима и данас живе у Индији, а највероватније су пореклом из пустињске државе Раџастан.

Узроци сеобе Рома су једна од највећих мистерија у историји. Неки научници претпостављају да су Роми пореклом из ниске друштвене касте Хиндуса били регрутовани као плаћеници. Потом су добили статус кшатрија - ратничке касте и послати су на запад како би се супротставили исламској војној експанзији. Према другој теорији, Роми су потомци заробљеника узетих у робље од стране муслиманских освајача северне Индије и временом су развили посебну културу у земљи свог заточеништва. Забележено је да је Махмуд од Газнија узео пола милиона заробљеника током турско-персијске инвазије на Синд и Пенџаб у Индији. Зашто се Роми нису вратили у Индију, бирајући уместо тога да путују на запад у земље Европе, је енигма која може бити повезана са војном службом под муслиманима.

Роми се међу собом деле по територијалним, културолошким и дијалектолошким разликама на 4 главне групе:

Калдереша (ковачи који су дошли са Балкана у Централну Европу, а затим се селили и до Северне Америке). Представљају најбројнију ромску групацију;

Мануши (познати и као Синти), углавном насељавају Алзас и околне регионе Француске и Немачке. Познати су као путујући забављачи и циркусанти;

Ромничали (углавном насељавају Велику Британију и Северну Америку).

Због њиховог номадског начина живота, одувек је постојало међусобно неповерење између Рома и њихових седелачких комшија. За њих се веровало, и још увек се верује, да

су просјаци, лопови, отмичари, неприлагодљиви за седелачки живот и посао. Због свега тога били су излагани прогонима. Роми су понекад у своје редове прихватили и друштвене отпаднике.

Током епохе просвећености, Шпанија је покушала да промени отпаднички статус Рома забраном употребе речи хитано и асимилацијом Рома у друштво, приморавајући их да се одрекну свог језика и начина живота. Тај покушај је био неуспешан.

Тамо где је то било могуће Роми су наставили са својим номадским животом, али у многим случајевима, поготово у Источној Европи, они живе седелачким животом у готово неподношљивим животним условима. И дан данас постоје сукоби између Рома и седелачког становништва које живи око њих. Уобичајене жалбе су да Роми краду и да живе од социјалне помоћи.

У Србији се разликују четири групе Рома:

Турски Роми. У Србију су дошли преко југа Турске. Муслиманске су вере; говоре српски, ромски и турски.

- Бели Цигани. Део су турских Рома. У Србију су дошли из Босне. У Србији су насељени посебно у Подрињу. Говоре само српски, а муслиманске су вере. Баве се свирањем, поткивачким занатом, а и џамбаси су. Њихове жене израђују и на трговима продају платно и везове.

Немачки или Банатски Роми. Пореклом су из Баната, а поред српског говоре и ромски. Ковачи су и свирачи, а баве се и земљорадњом и трговином.

Влашки Роми. Дошли су из Румуније у североисточну Србију, одакле су се раширили и по другим крајевима. Православне су вере, а поред српског говоре влашки и ромски. Због тешког положаја рано су почели да беже из Румуније и населили су се по Централној Србији, Банату, Славонији и Босни. У Србији су познати под именом „Влашки Роми“, у Босни под именом „Каравласи“, а у Славонији под именом „Коритарии“. Поред имена „Влашки Роми“, у Србији су познати и под именима: лингурари, мечкари и лајеши. Лингурари су они влашки Роми, који израђују и продају кашике, корита, карлице, вретена и друго. Они не знају ромски, а међу собом говоре влашки. Мечкари су Влашки Роми, који воде медведе и мајмуне и са њима су одлазили чак у Лондон, Петроград, Цариград и Рим, а неки су доспели и до Америке. Лајеши су Влашки Роми, који израђују гребене, сврдла, вериге, бакраче и друго. Они су православне вере, сачували су ромски језик, а говоре и влашки.

Romi su tradicionalno nomadski narod. Veruje se da su napustili Indiju oko 1000. godine i da su prošli kroz zemlje koje su danas obuhvaćene granicama Avganistana, Irana (nekadašnje Persije),

Jermenije, i Turske. Deo Roma i danas živi na istoku, čak u Iranu, uključujući i neke koji su se selili ka Evropi i potom se vratili. Početkom 14.veka Romi dolaze na Balkan, a početkom 16.veka se sele sve do Škotske i Švedske. Neki Romi su se selili ka jugu kroz Siriju ka Severnoj Africi, dolazeći u Evropu preko Gibraltara. Oba ogranka migracije su se srele u današnjoj Francuskoj. Ljudi slični Romima i danas žive u Indiji, a najverovatnije su poreklom iz pustinjske države Radžastan.

Uzroci seobe Roma su jedna od najvećih misterija u istoriji. Neki naučnici pretpostavljaju da su Romi poreklom iz niske društvene kaste Hindusa bili regrutovani kao plaćenici. Potom su dobili status kšatrija - ratničke kaste i poslani su na zapad kako bi se suprotstavili islamskoj vojnoj ekspanziji. Prema drugoj teoriji, Romi su potomci zarobljenika uzetih u roblje od strane muslimanskih osvajača severne Indije i vremenom su razvili posebnu kulturu u zemlji svog zatočeništva. Zabeleženo je da je Mahmud od Gaznija uzeo pola miliona zarobljenika tokom tursko-persijske invazije na Sind i Pendžab u Indiji. Zašto se Romi nisu vratili u Indiju, birajući umesto toga da putuju na zapad u zemlje Evrope, je enigma koja može biti povezana sa vojnom službom pod muslimanima.

Useljavanje Roma u Sjedinjene Države je počelo u kolonijalna vremena u malim grupama na području Virdžinije i Francuske Luizijane. Veće useljavanje je počelo posle 1860. godine, sa dolaskom grupa Romnišala iz Velike Britanije. Najveći broj romskih doseljenika je došao početkom dvadesetog veka, uglavnom preko vlaških grupa i Kalderaša. Ove dve grupe se često ne povezuju jedna sa drugom. Veliki broj Roma se takođe naselio u Srednjoj Americi. Сматра се да између 6 и 8 милиона Рома живи у Европи. Највећа концентрација Рома је на Балканском полуострву у југоисточној Европи, у централној Европи, Сједињеним Америчким Државама, Русији и државама бившег Совјетског Савеза. Мањи број Рома живи широм Западне Европе, Блиског истока и Северне Африке.

Земље у којима живи преко пола милиона Рома су: Румунија, Бугарска, Мађарска, бивша Југославија и Сједињене Америчке Државе. Највећи удео Рома у укупном броју становника има Словачка - од 5.400.000 становника Словачке, 320.000 су Роми.

Romi ili Cigani, su narod poreklom iz Indije, koju su napustili oko 10. veka, a danas žive širom sveta, uglavnom u Evropi. Roma ukupno ima oko 1.552.000, Romi sebe na svom jeziku nazivaju Romima, dok ih pripadnici nekih drugih naroda nazivaju i Ciganima. U poslednje vreme u nekim krugovi ma se postavlja pitanje ispravnosti korišćenja imena „Cigan“, „Ciganin“ i „Cigani“. Rasprava o tome nije otišla dalje od dnevopolitičke upotrebe i česte zloupotrebe. Posebno su istaknuti primeri predizborne zloupotrebe i neuobičajeno izražene zabrinutosti vlasti za probleme Roma baš u tim kratkim periodima.

Termin „Cigani“ odomaćio se tokom viševkovnog korišćenja i nikako se ne može smatrati pežorativnim, mada se posebnim isticanjem i naglašavanjem, uz dodatnu ironiju i poseban kontekst, nazivanje osobe Ciganinom može doživeti i kao pokušaj vređanja (jer se tada termin

povezuje sa lualicom, kradljivcem i čovekom u čije se poštene namere sumnja). Ipak, sam naziv u globalu nikada nije bio podrugljiv niti uvredljiv. Koren imenice dolazi iz grčkog jezika, Αιγύπτιοι (Aigyptoi), i iz modernog grčkog: ἄγῶδ'έ (gyphtoi).

Romi u međusobnoj svakodnevnoj komunikaciji uglavnom koriste naziv „Cigani“ za svoj narod, jer je to domaći i sasvim korektan naziv za Rome. Javne ličnosti romskog porekla u Srbiji, kao što su neki pevači narodne ili izvorne muzike ili sportisti, javno koriste naziv „Cigani“, a ne „Romi“. Naziv „Cigani“ se u poslednje vreme dovodi u vezu sa progonom ovog naroda ili pojedinih njegovih pripadnika, pa se time stiče utisak o pežorativnoj konotaciji. Ipak, naziv „Cigani“ - u raznim sličnim varijantama (vidite niže u tekstu) koristi se u većini zemalja sveta.

U Srbiji i u Hrvatskoj, nakon ratova u vreme raspada SFRJ te porasta međunacionalnih tenzija, počelo je da se insistira na korišćenju naziva „Rom“ spram naziva „Ciganin“, kako bi se predupredio negativan stav prema zajednici Roma koja je raspadom države zapala u još siromašniji i teži položaj, tj. spada u najsiromašnije i tehnološki i obrazovno najnerazvijenije etničke zajednice. Ipak, oba naziva su u ravnopravnoj upotrebi kod neromskog stanovništva. Nedavna istraživanja[traži se izvor], sprovedena nakon učestalih incidenata izazvanih od strane pripadnika pokreta sa fašističkim prednacima nad pripadnicima romske zajednice u Beogradu i Novom Sadu, pokazala su interesantan podatak da Romi korišćenje termina „Rom“ smatraju nametnutim i veštačkim, i da radije koriste termin „Cigani“.

Ne postoji nikakva veza između imena Roma i imena Rumunije (Romania), iako najveći broj Roma živi upravo u Rumuniji.

U većem delu Evrope Romi su poznati kao „Cigani“ (francuski: Tsigane („Cigan“); albanski: Cigan („Cigan“), Maxhup („Madžup“), Gabel („Gabel“); makedonski: Cigani; bugarski: Цигани („Cigani“); češki: Cikáni („Cikani“); holandski i nemački: Zigeuner („Cigojner“); danski: Sigøjner („Sigejner“); litvanski: Čigonai („Čigonai“); ruski: Цыгане („Ciganje“); mađarski: Cigány („Ciganj“); grčki: Τσιγγάνοι („Cigani“); italijanski: Zingari („Cingari“); rumunski: țigani („Cigani“); srpski: Cigani; poljski: Cyganie („Ciganje“); portugalski: Cigano („Cigano“); španski: Gitano („Hitano“) i turski: Çingene („Činžene“); ukrajinski: Cigani („Cehane“) . U Iranu ih zovu كوك („Kauli“), u Indiji Lambani („Lambani“), Lambadi („Lambadi“), ili Rabari („Rabari“)

U engleskom jeziku se za Rome koristi naziv „Gypsy“, za koji se smatra da je izveden od imena Egipat, zbog nekadašnjeg verovanja da su Romi bili starosedeooci Egipta.

Većina Roma sebe oslovljava po generičkom imenu Rom, što u prevodu znači „čovjek“ ili „muž/suprug“, dok za pripadnike drugih naroda Romi koriste naziv „gadže“.

Poreklo reči Rom

Lutajućim plemenima su u raznim prilikama i raznim vremenima davana različita imena.

Romi su vekovima bili proganjeni u raznim sredinama i razdobljima. Usled toga dobijali su raznolika imena počevši od Avganistana na istoku, pa sve do Velike Britanije na zapadu. U Avganistanu su poznati pod imenom Kauli, u Turkmenistanu kao Multani, u Egiptu kao Gvodari, u Palestini kao Nuri, u Persiji i Azerbejdžanu Rome još uvek označavaju imenom Karaki, što na turskom jeziku znači prošnjak. U Turskoj su Rome nazivali Čingenci, Kipti, prema imenu staroegipatskog plemena Kopta. U nekim dokumentima taj narod nazivaju Mori, a u XIV veku stvorena je teorija prema kojoj je reč Rom anagram reči Mor. U Španiji i Portugaliji nazivali su ih Karakos. To je pogrдно ime, koje označava kradljivce i skitnice. U Baskiji su imali podrugljivo ime Kaskarot, što znači bedna ljudska koža. U Velikoj Britaniji poznati su pod imenom Džipsi.

Ima indicija da se u Evropi u V veku znalo da ta imena imaju svest o sebi i da im je ime Rom. Dokumenti sa tim činjenicama datiraju iz VII veka. Paspati, istaknuti Romolog, pretpostavlja da ta reč potiče od reči Rama, što predstavlja inkarnaciju boga Višne, što su po mišljenju Kohanovskog Romi potomci Rame. Osim toga, Roma kao koren reči u sanskritu nalazi se u složenicama koje znače ljude duge kose i brade. Taj koren se može dovesti u vezu sa samim nazivom.

Prvo imenovanje Roma zabeleženo je 1100. godine kao Atsincana po osnovi Grčke reči Athigganien, što znači “ne dirati” koja je transformisana u Atsinganein, da bi dobila defitivno ime Ciganin. Ovom imenu se brzo gubi trag i zamenjuje ga naziv “Egipćanin”, ime koje je vezano za Rome koji su u Evropu došli iz Egipta.

Romi su indijska etnička celina, pretežno arijevskog porekla. Rom znači čovek, a to značenje ima i reč manuš (osnova te reči je Man, što na sanskritu znači kretanje duha i mišljenja).

Narod pod imenom Roma ili Roman pominje se u Mahabharti i u Višnu-Puranama. Međutim, pod tim imenom drugih naroda osim Roma nema ni u Indiji ni drugde u svetu.

Na Prvom svetskom kongresu Roma, održanom od 6 – 8. aprila 1971. godine u Londonu, donete su odluke o pitanju emancipacije i afirmacije Roma u svetu i kod nas. U sklopu donetih odluka, ozvaničen je pravi naziv Rom (Romi) za sve pripadnika naroda Roma u svetu.

Kultura

Jezik

Sve narode karakterišu određene kulture.

Za Rome ta kultura se ogleda u jeziku, muzici, religiji i mitovima.

Romski jezik je jedina “knjiga” koju su Romi poneli iz Indije. Romski jezik i njegovi dijalekti srodni su jeziku plemena Dardi i Kafistranu, kao i jeziku plemena Hidukušu u Indiji. Po svojoj osnovi, on predstavlja varijantu Pali jezika, koji je razvijena forma Sanskrita.

Jezik kojim se služe Romi u Srbiji ima dva roda: muški i ženski, a od brojeva jedninu i množinu, sa pojednostavljenom deklinacijom, sa osam padeža i proste i složene adverbe za negiranje. Tri glavna dijalekta: lejaški, arlijski i tamarski.

Romanosrpski jezik ili romsko-srpski jezik (ISO 639-3/SIL šifra: rsb) je mešani jezik u kome učestvuju elementi srpskog jezika sa jedne strane i romskog sa druge. Ovaj jezik govore Romi u Srbiji. Oktobra 2005. godine objavljena je prva gramatika romskog jezika u Srbiji, koju je napisao lingvista Rajko Đurić pod naslovom „Gramatika e Rromane čhibaki - Gramatika romskog jezika“. Romski jezik spada u grupu Indoevropskih jezika i mnogo je stariji nego što se nekada pretpostavljalo. On je u stvari, jedan od izdanaka od sanskrita što i sama gramatika romskog jezika pokazuje. Sanskrit ili sanskrt (सं स् कृ तम् , saṃskṛtam, srp. sastavljeno; od reči „sam“, na srp. zajedno i „kṛta“, na srp. napravljeno) je klasični jezik Indije, odnosno liturgijski jezik u hinduizmu, budizmu i džainizmu.

U Aziji ima status sličan latinskom i grčkom jeziku u Evropi.

U Indiji predstavlja jedan od službenih jezika, iako su češće u upotrebi noviji jezici. Iako ga mnogi smatraju mrtvim jezikom, još uvek se uči i koristi kao svakodnevni govor u nekim indijskim zajednicama.

Fonologija

Klasični sanskrit ima 48 zvukova. Ne računajući alofone, sanskrit ima 35 fonema.

Većina Roma govori neku od varijanti romskog jezika. Analiza romskog jezika je pokazala da je on blisko povezan sa indo-evropskim jezicima koji se govore u severnoj Indiji i Pakistanu (Pendžab). Ova činjenica je važna za utvrđivanje geografskog porekla Roma, pogotovo zbog toga što pozajmljenice u romskom jeziku omogućavaju praćenje šeme njihovih seoba ka zapadu. Telesna fizionomija i ABO krvna grupa Roma su takođe karakteristične odlike severnoindijskih kasta ratnika.

Savremena lingvistika je utvrdila povezanost romskog jezika sa pendžapskim i potoharskim jezikom, koji se govore u severnoj Indiji i Pakistanu. Smatra se da romski jezik spada u grupu centralnoindijskih jezika, u koju između ostalih spadaju i jezici hindu, urdu, itd. Međutim, jedna studija nedavno objavljena u magazinu Priroda [2] ukazuje da je romski jezik povezan sa sinhalskim jezikom, koji se govori na Šri Lanki (vidi fusnotu).

Neki Romi su razvili specifične kreolske i/ili mešane jezike, među kojima se izdvajaju sledeći:

Kaló ili iberijski romski, koji koristi romske reči (leksikon) i gramatiku španskog jezika, tzv. kalé. Izvor je mnogih reči španskog slenga i žargona.

Lomavrenski romski ili jermenski romski. Anglo-romski ili engleski romski. Romsko-grčki ili grčki romski.

Čergarski romski ili norveški romski. Romsko-srpski ili srpski romski. Tavringerski romski ili švedski romski.

Posljednjih godina se pojavio pokret koji zagovara upotrebu „dvostrukog r“ pri pisanju imena „RRomi“, pošto u romskom jeziku „r“ i „rr“ predstavljaju dva različita glasa.

Romska populacija

Teško je sa sigurnošću utvrditi broj Roma u svetu. Prema nekim procenama ima ih oko 1.500.000, a prema drugim između 5 i 10 miliona. Smatra se da između 6 i 8 miliona Roma živi u Evropi. Najveća koncentracija Roma je na Balkanskom poluostrvu u jugoistočnoj Evropi, u centralnoj Evropi, Sjedinjenim Američkim Državama, Rusiji i državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Manji broj Roma živi širom Zapadne Evrope, Bliskog istoka i Severne Afrike.

Zemlje u kojima živi preko pola miliona Roma su: Rumunija, Bugarska, Mađarska, bivša Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države. Najveći udeo Roma u ukupnom broju stanovnika ima Slovačka - od 5.400.000 stanovnika Slovačke, 320.000 su Romi.

Romi se među sobom dele po teritorijalnim, kulturološkim i dijalektološkim razlikama na 4 glavne grupe:

Kaldereši (kovači koji su došli sa Balkana u Centralnu Evropu, a zatim se selili i do Severne Amerike). Predstavljaju najbrojniju romsku grupaciju;

Manuši (poznati i kao Sinti), uglavnom naseljavaju Alzas i okolne regione Francuske i Nemačke. Poznati su kao putujući zabavljači i cirkusanti;

Romničali (uglavnom naseljavaju Veliku Britaniju i Severnu Ameriku).

Svaka od ovih grupa se dalje deli na 2 ili više podgrupa u zavisnosti od zanimanja kojim se bave i/ili teritorije sa koje potiču. Neke od ovih podgrupa su: Mačvaje, Lovari, Čurari, Sinti, Rudari, Bojaši, Ludari, Luri, Šorašaji, Ungarice, Bašalde i Romungro.

Genetika

Studije o genetskom poreklu bugarskih, baltičkih i vlaških Roma ukazuju da oko 50% proučenih Y hromozoma i mitohondrijske dnc pripadaju muškoj haplo grupi H (ha) i ženskoj haplo grupi M (em), haplo grupama koje su široko rasprostranjene širom Južne i Centralne Azije. Muška haplo grupa R1a1 je retka među Romima, ali je ima oko 50% u muškim Y hromozomima u severnoj Indiji i Pakistanu. Ostatak gena kod proučavanih Roma potiče sa Bliskog istoka ili Evrope[12].

Grupe sa sličnim načinom života

U Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj i Francuskoj postoje takozvani Beli Cigani, poznati pod imenom Jeniši. Njihov jezik je gramatički identičan sa ostalim nemačkim dijalektima Švajcarske, ali im se rečnik sastoji od velikog broja reči poreklom iz standardnog nemačkog, romskog i jidiša. Vidi: [4] (na nemačkom).

Takođe postoji i jedna grupa koja živi u Irskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, poznata pod imenom Irski Cigani, odnosno Irski Čergari. Oni nisu u genetskom srodstvu sa Romima, ali je romska nomadska kultura uticala na njih. Njihov jezik se uglavnom zasniva na rečima poreklom iz irskog gaelskog jezika, i gramatici poreklom iz engleskog jezika, sa izvesnim jezičkim uticajima iz romskog jezika.

Španski Merčerosi, (nazvani još i kvinkvis) su manjinska skupina, ranije prevashodno nomadska, koja deli dosta toga zajedničkog sa životom španskih Roma. Njihovo poreklo je nejasno; moguće je da potiču od seljaka koji su izgubili svoju zemlju u 16. veku. Uprkos tome što su sa Romima delili sudbinu progonjenih, Merčerosi se distanciraju od njih.

Romsko društvo

Tradicionalni Romi veoma cene proširenu porodicu. Nevinost je ključna za neudatu ženu. I muškarci i žene se često venčavaju kao veoma mladi: mlade u proseku imaju između 15 i 25 godina.

Međutim, u vezi sa romskim običajima oko venčanja postoje i izvesne kontroverze, naročito one koje se tiču odvođenja u ropstvo. 2003. godine je Tortica, jedan od mnogobrojnih romskih plemenskih kraljeva, zabranio svojim podanicima da venčavaju decu pre nego što ona stasaju. Neki su ovo videli kao mešanje u tradicionalne romske porodične običaje. Suparnički romski starešina, Florin Čoaba, našao se na udaru nadležnih romskih institucija krajem 2003. godine, kada je udao svoju najmlađu ćerku Ana-Mariju, prema nekim izvorima, staru samo 12 godina.

Za Rome je bilo široko rasprostranjeno mišljenje da imaju vidovnjačke sposobnosti (vidi popularne stereotipe o Romima u članku: gatanje), a pojedini romantičari im pripisuju i izum tarot karata. Ovo može da odražava verovanje da su Romi, navodno egipatskog porekla, posedovali znanja o izgubljenim veštinama i naučnim dostignućima starih Egipćana.

Romska muzika

Pored sopstvene romske muzike, Romi su imali i još uvek imaju veliki uticaj u evoluciji flamenko muzike i plesa. Romi, osim flamenko muzike čiji su koreni u Španiji, nosioci su i mnogih pravaca u muzici i poznati su kao Čalgije u Turskoj, Bugarskoj i Makediniji, Trubači u Srbiji i Tamburaši u Vojvodini i Mađarskoj.

Muzika kod Roma je raznovrsna i veoma komplikovana, kako po svom poreklu, tako i po svojim funkcijama u društvu balkanskih naroda uopšte, a posebno u romskim etničkim skupinama. Najstariji pomen o muzici kod Roma u jugoslovenskim zemljama potiče iz polovine XV veka.

Prema jednoj legendi muzika kod Roma postala je ovako:

“Jednom stvori Bog na leđima Svetog Petra ćemane. Neznajući da ima ćemane na leđima, Sveti Petar uđe u jednu kafanu u koju je bilo mnogo veselih ljudi, koji kada videše Svetog Petra sa ćemanetom na leđima povikaše: “Sviraj, Sviraj!”

Od njihove galame i vike Sveti Petar se uplaši i počeo da beži. Na vratima mu pade ćemane s leđa, on ga uze i otide pravo Bogu, pa ga upita:

Šta je ovo, Bože? Pa to sam ti stavio ćemane, da sviraš ljudima kada su veseli, da se zabave, da se nebi potukli -odgovori mu Bog. Pa kada je tako, onda neka bude više svirača - reče Sveti Petar. Pa ko će da svira? - upita Bog. Neka budu Romi svirači -odgovori Sveti Petar- Neka zabavljaju ljude da se u piću i veselju ne pokrve.

Neka bude tako - odgovori Bog. Pa tako i ostade."

Muzika kod Roma u Srbiji javlja se pre svega kao zanatski proizvod. Stoga su svoju muziku podešavali prema potrebama i ukusu okoline, što dokazuje činjenice da Romi sviraju melodije, pre svega one zemlje u kojoj žive. U Srbiji postoje četiri glavne grupe muzičke kulture:

1. Istočnjačka (iz Turske)
2. Srednjeevropska (iz Mađarske)
3. Starobalkanska (iz Rumunije, Grčke, Albanije)
4. Romska (izvorna)

Prikazi Roma u književnosti

Značajni prikazi Roma u književnosti: Zvonar Bogorodičine crkve, Viktora Igoa, The Hunchback of Notre-Dame, Cigančica, Migela Servantesa, Thinner Stivena Kinga, Karmen Žorža Bizea, i Montoyas y Tarantos Saure.

U delu Robertsona Dejvisa, Orfejeva lira, glavni likovi su kanadski Romi koji čuvaju svoju tradiciju, uključujući obnovu muzičkih instrumenata. Vatre u noći od Lujze Dauti je priča o romskim iskustvima u Centralnoj Evropi tokom Drugog svetskog rata.

Odbacivanje

Zbog njihovog nomadskog načina života, oduvek je postojalo međusobno nepoverenje između Roma i njihovih sedelačkih komšija. Za njih se verovalo, i još uvek se veruje, da su prosjaci, lopovi, otmičari, neprilagodljivi za sedelački život i posao. Zbog svega toga bili su izlagani progonima. Romi su ponekad u svoje redove prihvatili i društvene otpadnike.

Tokom epohe prosvetećenosti, Španija je pokušala da promeni otpadnički status Roma zabranom upotrebe reči hitano i asimilacijom Roma u društvo, primoravajući ih da se odreknu svog jezika i načina života. Taj pokušaj je bio neuspešan.

Tamo gde je to bilo moguće Romi su nastavili sa svojim nomadskim životom, ali u mnogim slučajevima, pogotovo u Istočnoj Evropi, oni žive sedelačkim životom u gotovo nepodnošljivim životnim uslovima. I dan danas postoje sukobi između Roma i sedelačkog stanovništva koje živi oko njih. Uobičajene žalbe su da Romi krađu i da žive od socijalne pomoći.

Kakva je njihova istorija u Evropi?

Vekovima su progonjeni od zemalja, deportovani, i pod pretnjom ako ostanu bit će kažnjeni, uključujući i smrtnu kaznu, samo zato što su rođeni kao Romi. Romski narod bio je prinuđen bežati od nasilja i diskriminacije ma gde da su bili.

Nepoverenje prema Romima je dostiglo vrhunac za vreme Drugog svetskog rata. Kao i Jevrejima, a za razliku od ostalih kategorija proganjanih od strane nacista, Romima je automatski sledovao odlazak u koncentracione kampove, robovski rad i/ili smrt

2. i 3. augusta 1944, nekoliko hiljada Roma i Sintija doživjelo je masovno uništenje u koncentracionim logorima za cigane Aušvic – Birkenau.

Procenjuje se da je u holokaustu istrebljeno između 600.000 do 1,5 milion Roma. Procentualno gledano, to ih čini etničkom grupom koja je najviše pogođena nacističkim ubijanjima. Preko 90 procenata romske populacije Austrije, Njemačke i Estonije istrebljeno je od strane fašističkog režima. Sa kakvim problemima se danas suočavaju Romi u Evropi?

Romska prava u Evropi se svakodnevno krše -. Romima se ne daju poslovi, njihova deca nemaju mjesta u školama. Njihova zajednica se smatra tradicionalnom i nevažnom, te da pri tome trpe od društvene isključenosti.

U stvarnosti, Romi se mogu smatrati prvim evropskim ljudima, koji su “uklonili” evropske granice mnogo prije postojanja bilo kakvih međunarodnih ugovora ili konvencija. Putovali su širom Evrope obogaćujući svoju kulturu kulturom zemalja u kojima su boravili istovremeno obogaćujući evropsko kulturno nasljeđe.

Romi u bivšim komunističkim zemljama

Mnoge zemlje članice bivšeg Istočnog bloka i bivše Jugoslavije imaju znatnu romsku populaciju. Nivo integracije Roma u društvo je i dalje ograničen. Romi se nalaze uglavnom na marginama društva, živeći u naseljima koja podsećaju na geta. Samo mali broj romske dece završi srednju školu. Romi se uglavnom osećaju odbačenim od države i društva, što stvara dalje prepreke njihovoj integraciji.

Za vreme komunizma, Romi su bili predmet asimilacionih pritisaka (na primer; zvanična upotreba romskog jezika je bila zabranjena), ali je njihova socijalna situacija bila relativno dobra. U sistemima planske ekonomije oni su uglavnom bili zaposleni kao nekvalifikovana radna snaga, ali je takav posao zbog komunističke ideologije bio relativno dobro plaćen. Situacija se promenila posle raspada Sovjetskog Saveza i raspada komunizma u Istočnoj Evropi. Romi od tada imaju problema da nađu posao na standardnom tržištu rada uglavnom zbog relativno niskog nivoa obrazovanja, niskih kvalifikacija, ali i predrasuda poslodavaca.

Citat iz Gardijana (8. januar 2003):

„U Češkoj Republici, 75% romske dece se obrazuje u školama za osobe sa teškoćama u učenju i 70% Roma je nezaposleno (u poređenju sa nacionalnim prosekom od 9%). U Mađarskoj, 44% romske dece pohađa specijalne škole, dok je 74% muškaraca i 83% žena nezaposleno. U Slovačkoj, 28 puta je veća verovatnoća da će romska deca biti poslata da pohađaju specijalne škole, nego neromska deca; nezaposlenost se kreće oko 80%.“ [3]

U nekim zemljama, deo problema je i zavisnost o socijalnoj pomoći. Za neke romske porodice je isplativije da žive od socijalne pomoći nego od loše plaćenih poslova. To stvara mnogo novih problema: gnev protiv Roma, uslove za razvoj kriminala i izuzetnu osetljivost na promene u socijalnom osiguranju. Dobar primer za ovo poslednje je Slovačka gde je smanjenje visine iznosa socijalnog osiguranja (porodica dobija nadoknadu samo za prva tri deteta) dovelo do građanskih nemira u nekim romskim selima.

U većini zemalja Evropske unije Romi mogu da dobiju priliku da vode normalne živote. Neke romske porodice se bolje integrišu u veće zajednice izbegavajući da imaju neobično mnogo dece, tako da ne zavise od socijalne pomoći. Ipak, oči neromskog sveta vide samo Rome koji iz raznoraznih razloga još uvek žive po kartonskim kolibicama i koji prose po ulicama, stvarajući tako lošu sliku o svim ostalim Romima. Lokalne vlasti pokušavaju da pomognu takvim ljudima poboljšavajući infrastrukturu u njihovim naseljima i pomažući ih novčano, ali ta pomoć je uglavnom površna i nedovoljna.

Juna 2004. godine, Livija Jaroka je postala drugi, a za sada i jedini, Rom koji je član Evropskog parlamenta, pošto se nalazila na izbornoj listi mađarske desničarske, Fides partije, u vreme kada je Mađarska pristupala Evropskoj uniji. Huan de Dios Ramirez Eredia, iz Španije, je bio prvi Rom član Evropskog parlamenta.

Većina Roma je odavno napustila nomadski način života. Dobar primer načina života savremenih Balkanskih Roma može se videti u filmovima čuvenog srpskog reditelja Emira Kusturice.

Sedam bivših komunističkih zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope je 2005. godine promovisalo Dekadu Roma, sa ciljem da se poboljšaju socijalno-ekonomski uslovi i status romske manjine.

Romi u Srbiji i Jugoslavij.

Romi se doseljavaju na Balkan u 14. veku, kada ih već ima i u Srbiji. Pored imena Romi, poznati su i pod imenima: Cigani, Jeđupci-Mođupi (u Crnoj Gori), Jeđupi (u Dalmaciji), Đupci-Jeđupi (u Makedoniji), a takođe i pod imenima: mandovi, faraoni, firge, čergari, gurbeti, vretenari, koritari, itd.

Prema statističkim podacima od 31. januara 1921. godine, Roma je bilo: u severnoj Srbiji 16.674, u južnoj Srbiji (otprilike današnja Makedonija) 14.489, u Banatu 3.704, u Bačkoj i Baranji 652. Za ostale pokrajine tadašnje Kraljevine SHS nedostaju podaci.

Romi sa područja bivše Jugoslavije govore romskim, srpskim, vlaškim i turskim jezikom; pravoslavne su i muslimanske vere. Stalno su nastanjeni, a ima i skitača. Po zanimanju su svirači, potkivači, džambasi, trgovci stokom, kovači (izrađuju, između ostalog, verige, bakrače, svrdla, grebene), medvedari, vretenari (od drveta izrađuju korita, vretena, kašike, karlice, itd.), a ima ih i koji se bave zemljoradnjom.

U Srbiji se razlikuju četiri grupe Roma:

Turski Romi. U Srbiju su došli preko juga Turske. Muslimanske su vere; govore srpski, romski i turski.

Beli Cigani. Deo su turskih Roma. U Srbiju su došli iz Bosne. U Srbiji su naseljeni posebno u Podrinju. Govore samo srpski, a muslimanske su vere. Bave se sviranjem, potkivačkim zanatom, a i džambasi su. Njihove žene izrađuju i na trgovima prodaju platno i vezove.

Nemački ili Banatski Romi. Poreklom su iz Banata, a pored srpskog govore i romski. Kovači su i svirači, a bave se i zemljoradnjom i trgovinom.

Vlaški Romi. Došli su iz Rumunije u severoistočnu Srbiju, odakle su se raširili i po drugim krajevima. Pravoslavne su vere, a pored srpskog govore vlaški i romski. Zbog teškog položaja rano su počeli da beže iz Rumunije i naselili su se po Centralnoj Srbiji, Banatu, Slavoniji i Bosni. U Srbiji su poznati pod imenom „Vlaški Romi“, u Bosni pod imenom „Karavlas“, a u Slavoniji pod imenom „Koritari“. Pored imena „Vlaški Romi“, u Srbiji su poznati i pod imenima: lingurari, mečkari i laješi. Lingurari su oni vlaški Romi, koji izrađuju i prodaju kašike, korita, karlice, vretena i drugo. Oni ne znaju romski, a među sobom govore vlaški. Mečkari su Vlaški Romi, koji vode medvede i majmune i sa njima su odlazili čak u London, Petrograd, Carigrad i Rim, a neki su dospeli i do Amerike. Laješi su Vlaški Romi, koji izrađuju grebene, svrdla, verige, bakrače i drugo. Oni su pravoslavne vere, sačuvali su romski jezik, a govore i vlaški.

1. Položaj Roma u Srbiji do Drugog svetskog rata

U etnološkoj, antropološkoj i lingvističkoj literaturi dokazuje se metodama tih nauka da su Romi poreklom iz Indije odakle su se u nekoliko mahova selili prema Evropi i nastanjivali njene

pojedine delove. Još uvek se može smatrati spornom lokacija njihove prapostojbine u okviru Indije - po nekim mišljenjima ona se nalazi u Pendžabu, a po drugim u prednjoj Indiji. Najveći deo Roma preseljavao se iz Indije u Evropu u vremenu od X do kraja XIX veka.

Naseljavanje Roma na Balkan poklapa se sa turskim osvajanjima. Dugotrajnim zadržavanjem Turaka na Balkanu objašnjava se dugo i brojno zadržavanje Roma na Balkanu. Kategorizacija Roma na Balkanu izvršena je u četiri skupine, prema pravcima dolaska na ovo područje, a iznesena u radu Tihomira Đorđevića "Ko su to Cigani, Naš narodni život", knjiga IV, Beograd 1932. godine (str. 90 - 119). Ova knjiga je značajna ne samo zato što su je prihvatili brojni balkanski romolozii, već i zato što pokazuje izvesne razlike u njihovom pravnom položaju.

Prvu skupinu čine Turski Romi, koji su se naselili u Srbiju polovinom XIV veka, u vreme turskih osvajanja. Iako se izrazom Turski Romi označava grupa Roma dobijena kategorizacijom po verskom kriterijumu, nisu svi oni koji su u ovom periodu doseljeni u Srbiju, islamske veroispovesti. Među njima se razlikuju dve grupe: Gažikano Romi (srpski Romi), koji su zaboravili kada su se doselili i koji su često prihvatili hrišćanstvo i Korane Romi (Kuranski Romi), koji su uglavnom islamske veroispovesti. Oni održavaju tradiciju romskog govora u međusobnoj komunikaciji. Turski Romi su imali bolji položaj od ostalih romskih skupina. Pripadnici srodnih zanimanja osnivali su naselja i stalno se naseljavali u njima. Romi koji su primili islam uživali su veća prava od hrišćanskih Roma.

Drugu romsku skupinu čine Beli Romi, koji su u Srbiju došli iz Bosne i naselili se uglavnom u Podrinju. Beli Romi u Srbiji su uglavnom vezani za naselja, te nisu pokazivali sklonost ka nomadskom načinu života. Pretežno su islamske veroispovesti. Za razliku od Turskih Roma, Beli Romi su uglavnom zaboravili romski jezik i govore srpski.

Vlaški Romi su se u Srbiju doselili iz Rumunije. Prvi put se pominju u pisanim izvorima 1370. godine. Neizvesno je, ali ima elemenata za zaključak da su njihovi potomci najbrojnija romska skupina u Srbiji. Jedan broj Roma iz ove skupine bio je bez stalnog mesta prebivanja, baveći se zanimanjima koja omogućavaju stalno premeštanje (putovanje), dok je manjina Roma doseljenih iz Rumunije, dok je boravila u Rumuniji imala položaj robova koji su radili na manastirskim i plemićkim posedima. Ropstvo Roma u Rumuniji ukinuto je tek 1856. godine. Verovatno se ropskom položaju jednog broja Roma u Rumuniji ima pripisati činjenica da je najveći migracioni talas Roma doseljen iz Rumunije u Srbiju oko 1690. godine. Vlaški Romi se ponekad nazivaju i Karavlasii. Gotovo svi su pravoslavne vere, govore uglavnom srpski, a neke skupine srpski i rumunski jezik.

Najzad, četvrta skupina Roma doselila se u Srbiju iz Austrougarske i nazivaju se Mađarski ili Banatski Romi. Njihov dolazak u Srbiju povezan je sa trgovinom konjima. Jednom uredbom iz 1884. godine ovim Romima je bio zabranjen ulazak u Srbiju, što se objašnjavalo činjenicom da nisu želeli da se stalno nastanjuju.

Osim ove klasifikacije na četiri grupacije, vršene su i brojne druge, prema kriterijumu veroispovesti zanimanja, pa i nazivima. I one imaju posredan pravni značaj. Grupisanje po veroispovesti je imalo pravnu relevanciju posebno u vreme turske vladavine, potom u vreme Prvog i Drugog srpskog ustanka, čak i u vreme Drugog svetskog rata; po zanimanjima - utoliko što su neka bila vezana za putujući način života, a druga za stalno nastanjivanje, što je opet uticalo na pravni status. Etnička posebnost Roma je dovođila do donošenja posebnih pravila koja su imala personalno važenje za pojedine romske skupine.

Značajno pravno pogoršanje pravnog položaja Roma na ovim prostorima, njihova pravna diskriminacija s obzirom na etničke posebnosti, započinje uredbama austrijske države donesenim u vreme Marije Terezije i Josifa II. Primera radi, naređuje se oduzimanje romske dece od roditelja i njihov smeštaj u hrišćanske porodice; ograničava se sloboda kretanja Roma; zabranjuje se upotreba romskog jezika.

Svedočenja o počecima savremene državnosti u Srbiji (vreme Prvog srpskog ustanka 1804. godine), pokazuju izvesno osobeno pravno tretiranje Roma kao posebne skupine. Izgleda da je odlučujuću ulogu u tome igralo učešće Roma na srpskoj strani u borbi protiv Turaka. Iako su Romi u Srbiji toga vremena pretežno bili islamske veroispovesti, oni su se pre svega jezikom, a i drugim posebnostima, razlikovali od Turaka. Još 1804 godine, kako pokazuju arhive, Romi su učestvovali na strani Srba u ustanku. To je dovelo do ustanovljenja "ciganskog vojvode" kao predstavnika Roma na skupštini ustaničkih starešina. U periodu prvog srpskog ustanka bilo je ukinuto pravo Roma na premeštanje (putovanje, nomadski način života). Ustaničke vlasti su tu i tamo ustupale Romima zemljište za naseljavanje, koje se sastojalo od ranijih turskih imanja. Personalna vlast tzv. "ciganskih haračlija" koja je vršila ne samo upravna nego i sudska ovlašćenja, bila je ukinuta i oni su u pogledu nadležnosti upravnih i sudskih organa, izjednačeni sa srpskim stanovništvom. Ocenjuje se da su ovo bili izuzetno značajni pravni akti za emancipaciju Roma.

Posle propasti Prvog ustanka i restauracije turske vlasti uspostavlja se raniji pravni status Roma.

U Kneževini Srbiji bilo je pravnih akata koji su diskriminirali Rome kao etničku skupinu. Ipak, pre svega je pravljena razlika između Roma koji putuju (nomadski način života) i stalno nastanjenih Roma. Iako nisu retke ocene da je knez Miloš izlazio u susret Romima, ne može se tvrditi da oni nisu bili diskriminirani u odnosu na Srbe, jer je blagonaklonost vladara prema određenoj skupini bila izraz patrimonijalne države, a ne težnje za priznavanjem prava manjina. Najduže se održala pravna diskriminacija Roma kroz posebne propise o plaćanju poreza koji su odudarali od opšteg poreskog režima u tadašnjoj Srbiji. Pravni položaj Roma je u vreme Miloševе vladavine bio ambivalentan i zato što ih je Porta, kao muslimane, smatrala svojim podanicima.

Sretenjski ustav iz 1835. godine propisuje pravnu jednakost svih građana Srbije pred vlastima, nezavisno od etničkih specifičnosti.

2. Romi u toku Drugog svetskog rata i u bivšoj Jugoslaviji

Genocid kojem su u toku Drugog svetskog rata bili podvrgnuti Romi kao posebna grupa govori o ideji, raširenoj u Evropi toga vremena, o njihovoj ne samo etničkoj, nego i rasnoj posebnosti. Sve kvislinške vlasti u bivšoj Jugoslaviji donosile su propise o pravnoj diskriminaciji Roma. Nedićeva Vlada na delovima teritorije današnje Srbije pod nemačkom okupacijom je, preko logora na Starom sajmištu (a i drugih), pomagala genocid nacističkih okupacionih vlasti. Nezavisna država Hrvatska (marionetska nacistička država koja se prostirala da delovima teritorije današnje Hrvatske, kao i Bosne i Hercegovine) je podvrgla genocidu ne samo Rome hrišćanske, već i islamske veroispovesti. Muslimani sa te teritorije su, u rezoluciji donesenoj 1942. godine u Zenici, pokušali da Rome islamske veroispovesti izuzmu iz genocidnih propisa i radnji, ali je samo mali broj Roma na teritoriji Bosne koji su bili islamske veroispovesti uspeo da izbegne genocid. Prema istraživanjima Srđana Bogosavljevića autora koje on navodi, u Drugom svetskom ratu na području Jugoslavije ubijeno je 27.000 Roma ili 31,4 %, njihovog ukupnog broja pre rata, što je posle Jevreja, drugi najveći procenat ubijenih među etničkim zajednicama koje su živele u tadašnjoj Jugoslaviji.

U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) Romi nisu imali status nacionalne manjine. Ustavi republika i pokrajina bivše SFRJ pokazivali su izvesne razlike u pokušaju da se odredi pravni položaj etničkih grupacija kojima se ne priznaje status nacionalne manjine. Izraz "etnička grupa" bio je upotrebljen u ustavima ranijih članica jugoslovenske federacije - republikama Hrvatskoj, Makedoniji i Sloveniji. Ostali ustavi koriste se samo terminima "narodi" i "narodnosti". Bilo je i ostalo sporno da li Romi spadaju u kategoriju "etničkih grupa" ili u kategoriju "narodnosti", tj. nacionalne manjine, u pravnom poretku bivše SFRJ. Dragoljub Acković, u svom tekstu "Konstitucionalni problemi Roma" (zbornik: Razvitak Roma u Jugoslaviji, problemi i tendencije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1992., str. 18), navodi da je predsednik Ustavne komisije Bosne i Hercegovine pismeno ustvrdio "da je pojam "etničke grupe" vrlo širok i neodređen, da ne može u potpunosti da izrazi položaj Roma u našem društvenom sistemu i da zato Rome treba tretirati kao «narodnost», dakle, kao nacionalnu manjinu. U istom tekstu, autor zauzima stav da nema mesta zaključku da se Romima, prema tadašnjim republičkim ustavima, garantuje ustavni status nacionalne manjine i zaključuje da su ti ustavi pravili razliku između građana koji su pripadnici naroda i narodnosti, čineći ih građanima prvog reda i građana koji su etnička grupa, čineći ih građanima trećeg reda.

3. Romi u vreme Miloševićeve vladavine

Posle raspada SFRJ, u Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ) i državnoj zajednici Srbije i Crne Gore, u zakonodavstvu nije bilo diskriminacije Roma. Ali, brojne su ocene inostranih posmatrača da u stvarnosti postoji snažna diskriminacija Roma, čak i na službenom nivou: bilo je mnogo dokaza da lokalne vlasti učestvuju u ponižavajućim postupcima prema Romima. Diskriminacija naročito postoji u pogledu zapošljavanja, u javnim službama i u obrazovanju. Zaključuje se da su Romi najviše patili u vreme embarga i sankcija UN, jer uglavnom nisu primali pomoć od rođaka

i prijatelja iz inostranstva. U to vreme vlasti su napustile programe obrazovanja i poboljšanja položaja Roma.

Kulturna diskriminacija Roma u periodu Miloševićeve Srbije i Jugoslavije bila je najočiglednija u domenu osporavanja romskog jezika. Da li sa lingvističkog stanovišta romski jezik predstavlja standardizovani jezik, pitanje je na koje ne odgovaraju pravnici. Izgleda da odgovor nije sasvim nedvosmislen, kada ga daju lingvisti. Zadatak pravnika je da odgovori na pitanje da li Romi imaju pravo na upotrebu jezika koji smatraju svojim maternjim jezikom, ne samo u privatnom saobraćaju, već i u službenim kontaktima. Službena upotreba jezika definisana je u Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisama Srbije. To je jezik koji se koristi u radu državnih, pokrajinskih i lokalnih organa vlasti, organizacija koje vrše javna ovlašćenja, kao i u radu javnih preduzeća i javnih službi. U Srbiji je u službenoj upotrebi srpski jezik. Ali, u postupku pred državnim organima (i organizacijama koje vrše javna ovlašćenja), osim službenog jezika, ustanovljena su pravila za upotrebu jezika stranaka, tj. građana, pa je u članu 6. ovog Zakona, zajemčeno svakom građaninu pravo da u postupku u kome se odlučuje o nekom njegovom pravu ili obavezi, upotrebljava svoj jezik i da se na svom jeziku upozna sa relevantnim činjenicama. To pravo je, valja podvući, zajemčeno svakom građaninu. Romi, prema tome, ne predstavljaju izuzetak. I njima je, ovakvom opštom formulacijom priznato pravo upotrebe romskog jezika u postupku pred državnim organima i organizacijama koje vrše javna ovlašćenja. Da li su Romi u Jugoslaviji ovo pravo efektivno vršili, nije poznato, jer podataka nema. Ali, može se tvrditi da do kraja Miloševićeve vladavine nisu bili stvoreni uslovi za vršenje ovog prava. Naime, spisak stalnih sudskih tumača pri Okružnom sudu u Beogradu, spisak takvih tumača koji vodi Pokrajinski sekretarijat za pravosuđe i upravu u Novom Sadu i spisak tumača za teritoriju Okružnog suda u Prištini, pokazali su da nije bilo nijednog stalnog sudskog tumača za romski jezik, što je jasno svedočilo o jezičkoj diskriminaciji Roma u odnosu na ostale etničke grupe u tadašnjoj SRJ.

Sa druge strane, u to vreme, emitovane su radijske i televizijske emisije na romskom jeziku, a jedno pozorište je povremeno, na ovom jeziku davalo predstave. To, bez obzira na lingvistička sporenja, znači da je bilo moguće romski jezik koristiti i u službenoj komunikaciji, jer se od strane radija i televizije, kao javnih službi, već upotrebljavao kao službeni jezik. Izostajanje stalnih sudskih tumača za romski jezik, prema tome, ne treba smatrati posledicom lingvističkog spora, već efektivnom pravnom diskriminacijom romskog jezika, iako se njegova upotreba normativno jemči svakome kome je to maternji jezik.

Pored jezičke diskriminacije Roma, naročito izraženi vid diskriminacije bio je i ostao način stanovanja. Način stanovanja Roma je posledica njihovog teškog siromaštva, diskriminacije i socijalne podređenosti romske populacije. Pored toga, za stanovanje Roma na ovim prostorima karakteristična je i njihova getoizacija čiji su uzroci socijalni (siromaštvo), ali i etničko-diskriminatori (etnička distanca prema Romima).

Socijalna i etnička distance prema Romima u vreme SRJ i SCG je bila visoka.

Prema Bogardusovoj skali, na osnovu istraživanja prof. Bogdana Đurovića: 24% Srba ne želi da

ima prijatelja među Romima; 30% Srba ne žele Rome u svom susedstvu, 15% Srba ne želi da živi u istoj državi sa Romima, 79,5% Srba ne bi za bračnog druga imalo Roma.

Broj Roma u bivšoj Jugoslaviji i u današnjoj Srbiji nikad nije bio tačno utvrđen. U odnosu na ukupan broj stanovnika, što se vidi iz napred citiranih cifara, Romi su evidentna statistička manjina. Oni su bili i ostali manjinsko stanovništvo u svim regijama Srbije: u Beogradu, centralnoj Srbiji, Vojvodini. Isto važi za Kosovo. Takođe, manjina su (i to izuzetno mala) u Crnoj Gori. Postoji ozbiljna razlika između broja Roma koji iskazuju zvanični statistički podaci i broja koji se procenjuje prema pravilima demografije. Prema nekim podacima, u bivšoj SFRJ je 1981. godine bilo 850.000 Roma. Prema Statističkom godišnjaku Jugoslavije, Beograd, 1996., str. 59: 1961. godine na teritoriji Srbije i Crne Gore je bilo 10.009, tj. 0,1% Roma; 1971. godine, na istoj teritoriji je bilo 50.290, tj. 0,6% Roma; 1981. godine, na istoj teritoriji je bilo 112.430, tj. 1,1% Roma; 1991. godine, na istoj teritoriji je bilo 143.519, tj. 1,4% Roma.

Često se među autoritetima u oblasti demografije nailazi na tvrdnju da je broj Roma veći od službeno iskazanog, ali da se neki od njih ustručavaju da se tako izjasne. Nema opštine u Srbiji ili Crnoj Gori u kojoj bi romsko stanovništvo činilo većinu: procenjuje se da broj romskog stanovništva u odnosu na ukupnu populaciju opštine ide najviše do jedne trećine (opštine Surdulica, Bojnik, Bujanovac i Vladičin Han).

Diskriminacija Roma u SRJ pred kraj Miloševićeve vlasti se intenzivira. Godine 1996. objavljen je podatak (US State Department) da romska deca nemaju mogućnost da se školuju na svom jeziku, a da samo oko 20% završava osnovno obrazovanje. 18. oktobra 1997. godine srpski skinhedsi su ubili Roma Dušana Jovanovića, starog 14 godina. U istoj i narednoj godini dramatično se povećava nasilje skinhedsa prema Romima u tadašnjoj SRJ, a kulminira napadom na beogradsku nevladinu organizaciju Romski dokumentacioni i informativni centar. Pojačavanjem sukoba na Kosovu povećava se broj raseljenih Roma, a po okončanju bombardovanja, Srbi i Romi masovno beže sa Kosova. Ovi interno raseljeni Romi, postaće početkom XXI veka jedna od najdiskriminisanijih grupa na području Srbije.

4. Romi od 2000. godine do danas

Posle pada Miloševićevog režima, položaj Roma u Srbiji nije se popravio. Naprotiv. Prema Izveštaju o Srbiji Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI), glavni pravci diskriminacije romske zajednice u periodu nakon 2000. godine vode ka sledećim oblastima: posedovanje ličnih dokumenata, obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, pristup zdravstvenoj zaštiti i sloboda od nasilja. U slučaju nasilnog prekopavanja romskog naselja na Novom Beogradu, započeto 4. aprila 2009. godine, mogu se neposredno i jasno videti ovi najdrastičniji oblici diskriminacije Roma.

a) Rasna diskriminacija i prisilno raseljavanje Roma

U poslednjim decenijama, rasna diskriminacija Roma je prestala da bude stvar pojedinaca i nacističkih, fašističkih i šovinističkih organizacija. Nije retka pojava u Srbiji da policija otvoreno diskriminiše Rome.[28] Isto važi i za funkcionere brojnih lokalnih vlasti u Srbiji, kao i za neke funkcionere centralne, republičke vlasti. Između ostalog, organi javne vlasti redovno ne poštuju svoje obaveze u vezi sa zaštitom prava Roma. Veoma je mali broj slučajeva u kojima je tužilaštvo i pravosuđe adekvatno reagovalo na česte napade na pripadnike romske zajednice i njihova naselja.

Početkom aprila 2009. godine, nekoliko dana pre Svetskog dana Roma, gradske vlasti u Beogradu su otpočele prisilno iseljavanje romskih naselja na teritoriji grada Beograda. Radi se o bespravno podignutim romskim naseljima, koja se sastoje od privremenih, neuslovnih i krajnje oskudnih i nehygieničkih kućica. Naselja su stara oko dve decenije. Bilo je izvesnih ranijih pokušaja raseljavanja koji nisu uspeli zbog žestokog otpora stanovnika delova grada u kojima je bio predviđen alternativni smeštaj Roma, a koji su se odlikovali otvorenom rasnom diskriminacijom prema Romima. Vlasti na taj stav nisu našle adekvatan odgovor. Najnovije prisilno raseljavanje je izvršeno brutalno, uz asistenciju policije, bez prethodnog pokušaja da se alternativni smeštaj obezbedi na području grada Beograda. Ponuđen je smeštaj u drugim gradovima Srbije, bez uverljivih objašnjenja i bez garancije da će Romi biti prihvaćeni kao sugrađani kojima se jemči bezbednosti u tim drugim gradovima, dakle bez protesta i nasilja budućih sugrađana. Pošto je romsko naselje srušeno, njegovi stanovnici, među kojima je bilo male dece, kao i starih i bolesnih ljudi, proveli su nekoliko noći na otvorenom. Protiv ovakvog postupka protestovali su Republički zaštitnik građana i državni sekretar u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava. UNHCR je obezbedio pokrivače i nešto hrane za prisilno iseljene. Autori ovog teksta će svoj izveštaj o ovom događaju i uopšte o pravnom i faktičkom položaju Roma u Srbiji, uputiti Komisiji za borbu protiv rasne diskriminacije i netolerancije, čiji su članovi. Ovaj tekst sadrži delove tog izveštaja.

Stanovnici ovog naselja, kao i drugi Romi koji žive u sličnim uslovima, građani su ove zemlje i imaju, po Ustavu i zakonima, ista prava kao i drugi građani Srbije. U nedelji u kojoj je Predsednik Srbije svojim ukazom proglasio Zakon o zabrani diskriminacije, gradske vlasti odvažile su se na drastičan oblik povrede prava članova romske zajednice. U najkraćem, analiza najnovijeg «Slučaja buldožer» pokazuje da se radi o naročito teškom obliku diskriminacije.

b) Otežano vršenje prava na priznavanje pravne ličnosti i identiteta

Mnogobrojni Romi u Srbiji, među kojima su i neki stanovnici razrušenog naselja, ne mogu da dođu do ličnih dokumenata po važećim propisima Republike Srbije. Ovi «pravno nevidljivi ljudi» nisu upisani u matične knjige rođenih, oni nemaju lične karte, zdravstvene i radne knjižice, vozačke dozvole, pasoše, niti druga identifikaciona dokumenta. Ukratko, oni nisu priznati u Srbiji kao subjekti prava, kao pojedinci kojima je priznato svojstvo ljudskih bića za koje se vezuje uživanje drugih prava i sloboda. Iako se radi o pravu na priznavanje pravnog subjektiviteta koje je zajamčeno Ustavom Srbije iz 2006.godine, kao i najvažnijim

međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, Srbija još nije odgovorila svojim pozitivnim obavezama punog poštovanja i zaštite ovog prava. Rešavanje problema pravno nevidljivih ljudi, čiji broj niko ne može sa sigurnošću da utvrdi (procene se kreću u rasponu od par desetina hiljada do par stotina hiljada ljudi), već godinama zahtevaju brojne međunarodne organizacije, među kojima je i ECRI.

Domaće nevladine organizacije su izradile Model zakona o priznavanju pravnog subjektiviteta koji bi omogućio rešavanje problema pravno nevidljivih ljudi. Iza ovog Modela u jesen prošle godine formalno je stalo i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Međutim, drugo nadležno ministarstvo (za državnu upravu i lokalnu samoupravu), koje već godinama aktivno sprečava rešavanje problema pravno nevidljivih lica, ustalo je protiv ovog modela zakonske regulative, čime je za sada onemogućilo njegovo razmatranje od strane Vlade, a kasnije i Narodne skupštine Republike Srbije.

Zbog ovih okolnosti veoma cinično i ponižavajuće zvuči tvrdnja vrha beogradske vlasti o tome da stanovnici naselja koji nemaju prebivalište na teritoriji Beograda, (čitaj: papire), odnosno lične karte sa adresom na teritoriji grada, moraju da se vrate u mesta odakle su došli. Oni uopšte nemaju isprave, nemaju registrovano prebivalište i boravište, nemaju lične karte, te tako i nemaju gde da se vrate. Ali, što je još važnije, nema tog pravnog propisa koji bi njih obavezivao da napuste mesto u kome nemaju registrovano prebivalište i boravište. Srbija je slobodna zemlja u kojoj se ljudi kreću slobodno i nastanjuju u mestu koje sami izaberu - niko ne mora da živi tamo gde mu gradonačelnik Beograda kaže.

c) Negiranje prava na imovinu

Svako (uključujući i pravno nevidljive Rome), ima pravo na zaštitu svog doma i svojih imovinskih interesa, na državnoj teritoriji i u glavnom gradu Beogradu, bez obzira na to da li su naselja ili objekti u kojima žive nelegalno sagrađeni. U to nas uverava Ustav Srbije iz 2006. godine, koji neposredno jemči svakome licu zaštitu doma i svojinskih prava, ali i brojni dokumenti međunarodnog prava, uključujući i Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 8. i član 1, Protokola I uz Evropsku konvenciju). Evropski sud za ljudska prava je u svojoj odluci od 18. juna 2002, u sporu Oneryildizi protiv Turske doneo odluku o sličnom pitanju. Naime, Sudu je bila upućena pritužba zbog uništenja imovine na osnovu čl. 1 Protokola I uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Masallah Oneryildizi je stanovao u stračari koja je bila podignuta u neposrednoj blizini deponije. Iako je stračara bila postavljena protivno zakonskim odredbama i bez odobrenja za izgradnju, ali uz višegodišnje tolerisanje od strane vlasti, Sud je našao da je Oneryildizi bio de facto vlasnik uništene stračare i svih ličnih dobara koje su se u njoj nalazile. Sama činjenica da je stračaru podigao i u njoj živeo sa svojom porodicom, ukazuje na materijalni interes podnosioca predstavke, koji je, pošto je bio tolerisan od strane državnih organa, po mišljenju Suda, predstavljao imovinu u smislu člana 1. I protokola.

Ako pravila artikulisana u ovom slučaju primenimo na «Slučaj buldožer», shvatićemo da su Vlasti grada Beograda već dugo svesne postojanja naselja na Novom Beogradu i drugih bespravno podignutih naselja u kojima žive Romi. Postojanje tih naselja se takođe već dugo toleriše. Prema informacijama navedenim u Izveštaju ECRI-ja, u Srbiji je poznato postojanje 593 romska naselja, od kojih je 72% nelegalno izgrađeno. Od ukupnog broja ovih naselja, 285 se nalazi u gradovima. ECRI je takođe konstatovao da rešavanje problema nelegalnih romskih naselja prati neodgovarajuća pravna regulativa, kao i diskriminatorno postupanje lokalnih vlasti. U pamćenju javnosti ostali su drastični slučajevi u vezi sa izmeštanjem romskih naselja, kao na primer slučaj predsednika opštine Topola koji je 2007. objavio da namerava da prisilno preseli desetina Roma u montažne barake u blizini deponije, a zatim da ih opaše bodljikavom žicom kako bi ih sprečio u pristupu gradskom korzou. Sličnih slučajeva je bilo u proteklo vreme veoma mnogo, a neki od njih se vezuju za romska naselja na Novom Beogradu.

Na ocenu da se radi o protivpravnom postupanju nije od uticaja činjenica što današnji gradonačelnik, Dragan Đilas, nije bio gradonačelnik u vreme nastanka naselja. On sledi pravnu sudbinu svojih prethodnika. Takođe nije od uticaja činjenica da se gradska vlast oslanja na pozitivne propise. Oni su manjkavi sa stanovišta obaveze poštovanja ljudskih prava, ali na prvom mestu su u suprotnosti sa višim pravnim propisima - Ustavom i međunarodnim dokumentima koje je Srbija ratifikovala. Ako svi de facto vlasnici uništenih kućica podnesu predstavku Evropskom sudu za ljudska prava, treba očekivati da ih Sud, na osnovu ustanovljene prakse, usvoji.

Osim toga, važno je pomenuti da su prilikom svakog pokušava raseljavanja romskih naselja i organizovanja alternativnog smeštaja, građani na područjima gde je bio predviđen privremeni smeštaj Roma, organizovali nasilne proteste i blokade, sa otvorenim rasističkim govorom mržnje prema Romima. Prilikom pokušaja ranijih gradskih vlasti u Beogradu da organizuju alternativni smeštaj za Rome, pobunili su se stanovnici Kamendina (u blizini Zemuna), naselja «Ivan Ribar» na Novom Beogradu, naselja Ovča, a ovih dana i Boljevaca (u blizini Surčina).

Da bi se afirmisao princip tolerancije, solidarnosti i zabrane diskriminacije, potrebno je krenuti u građansku akciju. Gradonačelnik je građanske inicijative na njemu svojstven način omalovažio i uputio nevladine organizacije na to da same zbrinu Rome koji su ostali bez svojih domova. Nevladine organizacije ne mogu da rade posao gradonačelnika - mogu možda da pomognu neke međunarodne organizacije. Međutim, ono što nevladine organizacije mogu, i na šta su ovlašćene samim Zakonom o zabrani diskriminacije, jeste da koriste propisane mehanizme kako bi zaštitili diskriminisane grupe. Ne bi trebalo sumnjati u njihovu spremnost da ovu svoju Zakonom definisanu ulogu, uspešno i odigraj

Običaji I tradicija

Nekada davno, u Grčkoj je stigla jedna grupa ljudi koju su zvali-ATHISATOS-na grckom - Acincan-sto je u prevodu-NEDODIRLJIV-I ti ljudi koji su bili povezani sa gotovo svim

kulturama ,kroz svoja vekovna putovanja,sakupljali su od svega pomalo,ali najviše davali deo sebe i svoje tradicije...Zato je veoma tesko odrediti,koliko su neki fenomeni njihove kulture izvorni,a koliko nasledjeni...Zna se da je u njihovom kultu usadjen duboki osećaj prema ženi,i iz tog razloga se i taj narod svrstava u period matrijarhalizma,pa možda i do dan danas...Ti su ljudi svoju kulturu,navike,obicaje...obicno prenosili kroz živu rieč,bolje reći ,pesmu,pa danas i nemamo nekih zapisa koji bi potvrdilo njihovu istoriju a i postanak... ROM znaci covjek...

Obicaji Roma se odlikuju posebnoscju ali se ne mogu primeniti na njihovu čitavu populaciju pod jednko, kao primjer navodi se placanje cene za nevestu prigodom skalapanja braka... Cena placanja neveste zavisi od njene lepote,vrednosti,bogastva porodice, a kreće se od 1000 – 40000 din. uz to mladozenja odnosno njegovi roditelji moraju snositi sve troskove oko organizovanja svadbe.

Medjutim zajednicko je kod svih Roma vrednovanje obiteljskih običaja zajenički život venčanja,zabave,svečanost i pogrebi odnosno sahrane itd.

Odnosi izmedju muskarac i žena Roma i (gadja-ne roma) imaju poseban tretman njihov folklor nije više orginalan, jer su usovjili neke elemnte drugih društveniih zajednica.

Njihove i priče takodjer nisu više orginalne, jer su isto kao i folklor pokupili motive raznih zemalja u kojima su kraće ili duže vreme boravili, ili se u njima trajno nastanili.

Isto tako su u njihovoj muzici osjecaju uticaj i karakteristike zemlje u kojoj su se doselili.

No bez obzira na tu pojavu rado su bili pozvani na ne romske svadbe,venacanja i druge kulturne manifestacije.

Nekada je bio život Roma pun magije i fatalizma u njemu su se mešali pognaski i kršćanski osećaj i ako je kršćanstvo bilo prisutno u glavnom kao dekorativni (privlačni element).

Od boja prevladavale su bela,crna.plava i zelena.

U crnoj boji je sadržana žalost i smrt a u zelenoj strast , bela boja je za Rome značila slobodu kretanja, a plava boja i zelena nebo i zemlju na kojoj se nalaze.

Najčešći pridevi su : opor,gorak,tvrd,hladan,leden.

U njihovim pesmama govoru i ponašanju prisutni su živi i žarki tonovi, zelenilo i šarolikost prigušenost unutrašnjih zatamljenja, prevladanje sivila,krutosti, uticaj dima i vatre.

Sve je to bio izraz ljudske pobune protiv čovekove slobode u nemilosrdnom svetu, ogorčenost nabijena tvrdim i ubojitim rećima.

Tako je moderna civilizacija stvorila u njima kao slika i neke čudne asocijacije u njihovoj dusi.

Nekada su lutanjem, selidbama, veštini u plesu, pitoresknoj (šaroliko, slikovitoj) nošnji, gatanjem i magijama izazivali pažnju znatiželjnika.

Danas su još poneki nastanjeni na preferiji gradova ili sela, žive u kućercima ili kolibama, ali uvek na okupu.

To su njihove mahale, kao deo sela ili kao deo gradskih četvrti.

Legenda "Zašto su Romi napustili Indiju?"

Jedna stara legenda kazuje, kad su i zašto Romi napustili Indiju. Sadržaj ove priče kazuje da su živeli pored reke Gang, dok je njihov car bio mnogo jak i čija se reč daleko čula i njegovo rečeno se moralo poštovati.

Legenda

Imao je jednog sina koji se zvao Čen, i koji mu je bio sve na svetu. U zemlji Ind živeše jedan poznati car kome žena rodi samo jednu ćerku, a kojoj dadoše ime Gan. Pre nego što će umreti devojčin otac, zamoli drugog cara da svojoj kući povede Ganu i da odrasta pored njegovog sina, jer će kod njih brzo početi veliki rat. Kad pogibe devojčin otac, njoj je bilo sedam godina. Kad prođe osam godina, Čen htede da je uzme sebi za ženu. Svi Romi koji su bili oko njega, mislili su da je ona njegova sestra, tako da nisu hteli da do ovoga dođe i zatražiše od njega da napusti njihovu zemlju, da ne bi Romima doneo nesreću, kao što se desila njihovim komšijama.

Oni koji su znali da Čen i Gan nisu brat i sestra bili su za njihov brak, dok drugi koji nisu znali za ovo, nisu ih mogli pogledati očima. Na kraju krajeva, probleme je pravio i plemenski vrač koji je vraćao i lečio bolesne. Sanjao je, da ako se Čen oženi sa Ganom, svi će oni biti spaljeni i ubijeni od vojske koja će biti poslata od samog Boga.

Kad videše Romi da više nema zajedničkog života među njima, jedne zime se podele, tako da se Čen sa svojom ženom i Romima koji su ga poštovali, krene u drugu zemlju. Oni koji nisu hteli, ostadoše u zemlji Ind. Kad Čen krene na put, vrač ga prokune da hiljadu godina luta svetom, nikad dva puta da spava na jedno mesto, kao ni da se dva puta napije vode sa istog izvora.

Kako je prošlo hiljadu godina od kada je Čen napustio Indiju, nekako, kao de se prekinulo proklestvo, tako da današnji Romi više ne lutaju po svetu, no imaju svoje kuće u kojima mogu noćiti kad i koliko hoće. Imaju i bunare iz kojih uzimaju vodu kad im se prohte. Teškoću predstavlja što se Romi ne vratiše u Ind, u zemlju svojih predaka.

Religija

Što se tiče religije, Romi pre dolaska u Evropu, iz Indije krenuli su kao pagani i u nauci je više puta isticano da Romi nemaju sopstvene vere, što je samo jedna od prenetih stereotipnih činjenica. Romi imaju svoju veru, koja je pre svega u korenima paganska, a po podelama kreće

se od hinduizma, budizma, muslimanstva, hrišćanstva, ... i daje jedno obeležje samo ovom narodu kroz svoje seobe i istoriju.

Kaže se da se Romi brzo prilogađavaju religiji naroda one zemlje u kojoj žive, što znači da Romi brzo prihvate samo drugu veru, ali u biti zadržavaju svoje specifične običaje.

Jedna srpska narodna poslovice prikazuje kakva je vera kod Roma:

"Kakve si vere, more?- pitali Roma.

On odgovori:

Kakve hoćeš, gospodaru!."

Kod Roma u Srbiji postoji poznata uzrečica: "U svetu postoji sedamdeset i sedam vera i po vere". Romi su ono pola vere. Međutim, Romi ne čine to radi odricanja od pripadujuće vere, već iz razloga što im njihova ekonomsko stanje ne omogućava strikno izvršenje određenih verskih normi i ritualnih obreda. Oni svoju glavnu veru, koja je mešavina Islama i Hrišćanstva na bazi paganstva, održavaju kalemeći na nju izvesne verske norme drugih konfesija. Sve te elemente oni čvrsto čuvaju i neguju u svojoj veri.

Romsku narodnu usmenu književnost čine: pripovetke, bajke, mitovi, legende, priče i basne, pesme (lirske, dečije...), zagonetke, poslovice, tužbalice, ora i igre.

Religiozna verovanja i običaji Roma u Nišu

Stari niški Romi su u vreme turskog popisa 1498. godine bili pravoslavni hrišćani. Tome u prilog govore njihova pravoslavna imena i posebna rubrika u popisu namenjena za pravoslavne hrišćane. Za vreme Turaka došlo je do islamizacije stanovništva, koja je obavljena uz pomoć ekonomskih i drugih prinuda. Islamizacija je zahvatila i Rome. Oni su, i nakon odlaska Turaka, zadržali muslimanska imena i deo muslimanskih običaja. Najduže su zadržali muslimanske običaje koji se odnose na sahranu (parunipe). Krajem XX veka i taj obred poprima elemente koji ga više približavaju načinu sahrane pravoslavnih hrišćana. Takođe, sada nijedno dete starih niških Roma ne nosi muslimansko ime. Pre II svetskog rata romska deca su išla na veronauku u nišku Medresu (muslimansku školu), a venčanja su obavljena u niškoj džamiji. Stari niški Romi su slavili i muslimanske praznike, a naročito zadušnice za mrtve (Ulešme). Za ulešme se deli turska alva (halva) koja se pravi kod kuće i deli se neparnom broju kuća u mahali. Uveče se kod kuće pale bele sveće, lojane ili parafinske. Sutradan ujutru se odlazi na groblje. Grobovi se posipaju pirinčem (nekuvano zrnevlje) i vodom, a za dušu pokojnika se dele kolači i cigarete, ako je pušio. Zadušnica ima pet, a za jednu od njih se dele, pored turske alve, i mekike. Jednu od ulešmi prave samo rođaci onih pokojnika koji su im ostavili kuće i imanja. Kuća koja je udavala kćer ili ženila sina ne pravi ulešmu dok ne prođe godinu dana od svadbe, niti mladenci smeju, u ovom periodu, da jedu išta što se deli za mrtve.

Ali, Romi su zadržali i pravoslavne slave i praznike. Vasilicu pravoslavnu Novu godinu nisu prestali da slave, čak i u periodima kada je to od lokalne vlasti bilo izričito zabranjivano. Takođe slave i ostale pravoslavne slave, i to uglavnom kao zavetnu slavu, posle ozdravljenja od kakve teške bolesti domaćina ili člana domaćinstva. Ponajviše se slave Sv. Nikola, Sv. Arhangel Mihailo i Sv. Velikomučenik Dimitrije – Mitrovdan. Za slavu se pali voštana sveća sa sličicom sveca koji se slavi, no slavski se kolač ne pravi niti se pop doziva. Romi praznuju i ostale pravoslavne praznike. Za Vaskrs se farbaju jaja, a za Badnje večer (Božik gažesi) se u tepsiji iznosi med, žuti šećer i nišador, so, paprika, orasi, beo luk, smokve, suve šljive, narandže, jabuke i ostalo voće. Prvo se baci po jedan orah u svaki ugao sobe, a zatim svako za stolom uzima i lomi po orah. Ako je orah zdrav, to je dobar znak da će se ta godina posrećiti onom ko ga je izabrao. Na mladence 22. marta, prave se mladenčiči premazani medom i dele za pokojnike u neparan broj kuća. Za Mitrovsko večer (Kas' n gađesi), uoči Mitrovdana, peku se dunje sa šećerom i orasim, a sutradan ujutru se kuća polazi. Stari niški Romi kuću polaze tri puta godišnje: za Božić, Vasilicu i Mitrovdan. Za Božić se polazi kuća sa badnjakom nakićenim novcem i dukatima. Isti badnjak se čuva i za Vasilicu kada se takođe koristi za polazu. Badnjak ne bacaju, već ga čuvaju tokom čitave godine. Isto tako čuvaju i med, žuti šećer i nišador sa Badnje večeri, koji koriste za lečenje rana i čireva, kao i za lečenje grla.

Šezdesetih godina XX veka niški Romi su odlazili u hodočašće, 15. avgusta, na dan Uspenja presvete Bogorodice, u katoličku Crkvu svete Bogorodice Letničke na Kosovu. Tamo bi se odlazilo zbog zdravlja i iscepljenja bolesnih, zbog poroda, kao i zbog sreće i uspeha u životu. Crkvi su nosili razne poklone: peškire, novac, svilu za haljinu svetom kipu, kao i manastirsku ovcu koju bi simbolično žrtvovali tako što bi je platili, prošetali oko crkve, a zatim ponovo vratili manastiru. Otuda su donosili ikonice Bogorodice, svećice koje bi upalili u crkvi i komadiće tkanine sa haljine koja je skinuta sa kipa svete Bogorodice, kao i novčiće kojim bi dodirivali sveti kip. Ove relikvije su čuvali cele godine u novčaniku. Nakon poznatih zbivanja na Kosovu, zbog nemogućnosti da se ode na hodočašće u tu crkvu, niški Romi na ovaj dan odlaze u nišku katoličku Crkvu presvetog srca Isusovog, gde obavljaju sličan obred.

Arlije Boga zobu Devel, Gubeti Del. Obraćajući se Bogu u molitvi i tražeći od njega pomoć kažu: "Devla gudleja, bahtaleja. Čumindav to vas to pro" (Slatki moj presrećni Bože. Ljubim ti ruku i nogu...), a zatim bi mu saopštili ono što ih muči. Ako bi nekog prokleli rekli bi: "E Devlestar te arakhjol" (Nek' od Boga nađe) ili "Mudarol le o Devel" (Ubio ga Bog). Takođe bi se u govoru starih niških Roma pominjao Bog u više slučajeva. Ako bi nekog očekivao težak i rizičan put, ili kakvo suđenje, ispraćali bi ga rečima: "O Devel anglal a tu palal" (Bog napred, a tiza njim). Takođe bi u govoru koristili izraz: "Arak Devla" (Sačuvaj Bože). Na rastanku bi se stari niški Romi rastajali pozdravom: "Dža Devleja – Ačhov Devleja" (Idi s Bogom – Ostani s Bogom).

U verovanjima Roma suprotnost Bogu jeste đavo (beng). Ova reč se isto kaže i na arlijskom i na gurbetskom dijalektu. Za čoveka koga je spopao đavo Romi kažu: "Bengalo manuš". " Ako hoće nekog da prokunu, vele: "Astaren le o benga " (Neka ga đavoli odnesu).

Verovatno zbog zapošljavanja verskog obrazovanja stanovništva u periodu posle II svetskog rata, nove generacije niških Roma veoma malo znaju o religiji. Oni su veoma sujeverni i pridržavaju se svih religioznih običaja nasleđenih iz prošlosti. Njima pridodaju nova iskustva i saznanja, artikulišući svoju religiju i prilagođavajući je normama i običajima sredine u kojoj žive.

Đurđevdan (Herdelez)

Niški Romi ovaj dan obeležavaju kao praznik buđenja života i dan kada se podsećaju na svoje mrtve. Mladi se vesele i raduju životu i ljubavi koja se budi kod ljudi zajedno sa buđenjem prirode. Slavi se šestog maja na dan svetog Georgija mučenika po pravoslavnom kalendaru. Romi ovaj praznik zovu Herdelez ili Đurđevdan. Herdelez je naziv za ovaj praznik prema muslimanskom svecu Hidir Elezu.

Za ovaj dan se specijalno čisti kuća – po mogućstvu i okreči. Kupuju se cipele i šiju i kupuju haljine, odela, i ostala odeća za letnju sezonu.

Slavlje počinje 4. maja uveče i traje cele noći, u igri, pesmi i veselju. Pale se vatre i sedi se uz vatru do zore (Aspaša), pa se ujutru 5. maja ide na uranak. Romi Gurbeti nazivaju ovaj uranak Lekomuhaili.

Na uranak se odlazi na livadu, u blizini niškog romskog groblja, na kojoj izvire potok. Ujutru se na izvoru obavlja obredno umivanje, branje vrbovih grančica, kako bi se okitla kuća, i lekovitih trava, znanih i neznanih, za đurđevdansko jutarnje umivanje. Stariji ljudi, naročito oni u žalosti, odlaze na groblje i nariču, oplakujući svoje mrtve.

Posle uranka, odlazi se na pijacu i kupuje đurđevdansko jagnje. To je dan za kupovinu jagnjadi (Bakhrengoro dive). Jagnje se bira da je lepo i belo. Crno jagnje, veruje se, donosi nesreću. Što je jagnje veće i deblje, to je ugledniji domaćin. Jagnje se donosi kući živo i predstavlja radost za decu i ukućane. Za jagnje se blagosilja: "Nek ovel bahtalo" (Neka je srećno). Jagnje se kolje te večeri ili ujutru na sam dan Đurđevdana. Kada se dođe kući sa Aspaše sa đurđevdanskim jagnjetom, kuća i dvorište se okite vrbovim grančicama, simbolom zdravlja i plodnosti. Uveče, uoči Đurđevdana, u jedan sud sa vodom, stavljaju se znane i neznane lekovite trave i crveno uskršnje jaje. To se ostavi da prenoći ispod drveta u dvorištu ili ispod ruže u bašti.

Ujutru, 6. maja, na Đurđevdan, obavlja se umivanje lekovitim travama i trljanje lica jajetom da se bude zdrav i crven poput uskršnjeg jajeta. Kolje se jagnje. Crna džigerica se odmah obari, pospe se solju i alevom paprikom i deli se za mrtve.

Kada se jagnje ispeče, pred ručak se podeli nekoliko tanjira (neparan broj), sa parčetom jagnječeg pečenja, mlada paprika, mladi krastavac, mladi luk, crni i beli i ostalo mlado povrće,

parče hleba i dezert. Od svega onog što je na đurđevdanskoj trpezi, stavi se po malo i u tanjire koji se dele za mrtve, pre nego što se sedne za astal. Ljudi, koji su u žalosti i koji tuguju za svojim mrtvima, ne jedu mladog mesa niti mladog voća i povrća dok na Đurđevdan ne udele za svoje mrtve (tabu hrane).

Pored jagnječeg pečenja, specijalitet đurđevdanske trpeze je i jagnjeća sarmica (lojana jagnjeća košuljica napunjena seckanom iznutricom, pirinčem, mladim lukom i dobro začinjeno – kulina). Na isti način se puni i jagnjeće sirište – bumbara – preliveno slatkim mlekom i jajima zapečeno u rerni.

Prvog dana Đurđevdana se ne ide u goste. Svako slavi u svojoj kući. Popodne se obuku nova odela i porodično se prošetala gradom. Usput bi se svratilo i kod fotografa da se taj dan ovekoveči. Ljudi bi se međusobno pozdravljali sa "Bahtalo Herdelezi" (Srećan Đurđevdan). Drugog i trećeg dana se odlazi u goste. Kaže se da Đurđevdan traje dok traje jagnje. Jagnjeća glava se jede trećeg dana.

U vreme velikih oskudica, ratova i ekonomskih kriza, moralo je takođe da se odvoji za đurđevdansko jagnje. Postoji verovanje da će se ako se ne zakolje jagnje za Đurđevdan te godine desiti neka nesreća u kući. U Nišu je bilo zanatlija, Roma koji su zapošljavali isključivo romsku radnu snagu (kovači, kafe vođeničari i dr.) i oni su imali obavezu da šegrtima za Đurđevdan obezbede novu odeću i obuću.

Vasilica (Vasili)

Vasilica je praznik svih niških Roma. Slavi se 14. januara na dan Svetog Vasilija Velikog. To je pravoslavna Nova godina. I ako su stari niški Romi muslimanske veroispovesti, ovaj praznik slave po tradiciji koja potiče još iz perioda dolaska Turaka na ove prostora, kada su niški Romi bili pravoslavne veroispovesti. Stari niški Romi su Vasilicu slavili i posle II svetskog rata, kada je, sve negde do sredine 80 – ih, bilo zabranjeno javno obeležavanje ovog pravoslavnog praznika u Srbiji. Za Vasilicu se kolje isključivo živina: ćurke, guske, kokoši, pevc i drugo. Može da se kolje neograničen broj živine, prema veličini i materijalnom stanju porodice kao i prema broju gostiju koji će biti na slavi, ali je najvažnije da broj zaklane živine bude teko (neparan). Živina se kolje 12. ili 13. januara uveče, neki to čine i 13. ili 14. pre svitanja u zavisnosti od nasleđene tradicije u porodici. Klanje živine obavlja domaćin sa još jednim članom porodice koji mu pomaže. Živina se kolje satarom na trupcu, pri čemu se glava živine okreće prema istoku. Oni koji obavljaju klanje moraju biti čisti (okupani). Ovaj čin ima karakter obreda i predstavlja ostatke paganskih verovanja kod Roma. Velika je radost da živina bude što deblja jer će, onda se veruje, i godina biti berićetna. Zato se nekada živina kupovala mnogo ranije. Guske i ćurke su se kljukale projenim valjčićima (hapovi), tako da za Vasilicu budu ugojene na diku i ponos domaćina.

U pojedinim starim niškim porodicama, kao i u porodicama leskovačkog kraja, prisutan je prastari običaj da se lome teleće noge za pitije, pri čemu se peva obredna pesma. Uveče, 12.

januara, na trupcu, domaćin lomi teleće noge i peva: “But satipe lelega me dajake me dadaske. Te bičhaven lelega mi kudelja. Zerem phagava lelega te pakhore. “ Pesa se peva ptici štrku, rodi, od koje se traži da pošalje zdravlje i sreću za celu porodicu – u protivnom će joj polomiti krila.

Na Vasilicu, 14. januara, ujutro, sa badnjakom koji je okićen zlatnicima i sa krčagom sa sveže zahvaćenom vodom, polaženik ulazi u kuću. Kuću prska svežom vodom, a ukućane lupka po glavi okićenim badnjakom i svežnjem novčanica uz čestitku: “ Bahtali Vasilica “, kod Arlija, i “ Bahtalo Vasili “, kod Gurbeta, što znači: “ Srećna Vasilica “, uz pozdrav: “ Ov sasto “ (Da si živ i zdrav). Polaženik je obično neko dete iz komšiluka ili iz rodbine. Ono se daruje novcem i slatkišima. Vodi se računa da polaženik bude isti kao i prošle godine da bi godina bila srećna i berićetna poput prethodne.

Uveče, 14. januara, pravi se večera. Od jela se za ovu priliku sprema čorba, punjene paprike sa živinskim mesom i podvarak. Pored toga za predjelo se služe i pihtije, a kao desert – tatlje, baklave i ostali slatkiši. Pije se vino i rakija. Prvog dana se na večeru ne zove niko. Slavi se u krugu porodice. Romi iz Čair – mahale te večeri pale za stolom pet belih svećica u plitkoj posudi sa brašnom (Za Boga, Vasilicu, večeru, zdravlje i posao). Zatim otvaraju kućna vrata i dozivaju Vasilicu da im uđe u dom rečima: “ Avaj, avaj gudlije Vasilice! Ake, isi amen šapatka, marikli... “ (Dođi slatka Vasilico! Imamo šotku, imamo pitu...). Na sto stavljaju sve što je pripremljeno za večeru, obavezno uz so i papriku. Zatim se međusobno blagosiljaju gledajući se preko stola: “ Dikheja li man? Dikhav tu. E, Akava berš te dikhea ma, đi berše te na dikhea ma “ (Evo, ove godine te vidim, a dogodine neka trpeza bude tako obilna da te uopšte ne vidim sa druge strane stola).

Drugog dana Vasilice se odlazi u goste. U mahali se organizuje druženje kod nekog od uglednih domaćina. Okiti se pečeni ćuran i nosi se kroz prostoriju pri čemu se peva šaljiva pesma: “Davaj, davaj Vasilico! Ko služi neka se ne tuži.“ Zatim se pevaju pesme u čast domaćina i ostalih gostiju.

Trećeg dana praznika, pravi se pilav ili pasulj sa živinskom iznutricom za ručak. Mesi se pogača u koju se stavlja zlatnik ili metalni novčić. Za ručkom ukućani lome pogaču. Smatra se da će onaj kome pripadne novčić biti cele godine srećan i taličan što se tiče novca.

Esnafska slava (Esnafsko slava)

Zanatlije ili esnaflije, stari niški Romi, imaju svoju slavu koju su zadržali do današnjeg dana. Ona se slavi u čast njihovog sveca i zaštitnika kovača i obrađivača metala Hazreti Dauta (Svetog Dauta). Car David (Daut Ali Seljam) po legendi je bio kovač, a gvožđe je umesto čekićem kovao golim rukama. Jednog dana, car David je poslao kalfu da odnese meso njegovoj kući koje je kupio za potrebe svog domaćinstva. Kada je kalfa odneo meso njegovoj kući, izašla je kovačeva žena umotana u feredžu, ali joj je kalfa video mali prst na desnoj ruci i tako je muslimanski

zakon bio prekršen. Hazreti Dauta je vruće gvožđe počeo peći, a on je, kao sveti čovek, odmah znao šta je razlog tome. Napustio je posao i od tada je živio u molitvi, posvećen bogu.

Stari niški Romi, esnaflije slave svog sveca Hazreti Dauta i romsku zaštitnicu Zajde Badžu tako što bi svakog četvrtka uveče završili posao ranije, počistili bi radnju i rastrebili alat, a zatim bi na nakovanju upalili sveće u njihovu čast.

Svake godine, 9. jula, na dan Prepodobnog Davida Solunskog po pravoslavnom kalendaru, stari niški Romi proslavljaju svoju esnafsku slavu tako što organizovano odlaze na izlet, zajedno sa porodicom, u dvorište Pantelejske crkve. Dan pre toga se priprema hrana i piće za ovu specifičnu slavu. Sve se to spakuje u velike korpe zajedno sa ćebadima i svim ostalim potrebama za izlet. Na dan slave, rano ujutru, pozove se fijaker koji ih odvozi ispred Pantelejske crkve, koja je nekada bila daleko od urbanog Niša. Ona je bila, zbog hladne vode sa česama i čistog vazduha, idealno mesto za proslavu praznika. Voda iz česama je oticala kroz dvorište Pantelejske crkve vadicama u kojima su se hladili rakija, vino i pivo, kao i povrće za meze. Ispod ogromnih stabala bi se rasprostrala ćebad i tu bi se stare esnaflije odmarale, gosteći se vinom i rakijom, igrajući šah i karte i provodeći prijatne trenutke na ovom svetom mestu. Popodne, posle ručka, odlazilo se u crkvu da se upali sveća i ostavi prilog, a takođe bi neko od službenika crkve, šetajući dvorištem, skupljao priloge.

Esnaflije su koristili ovaj dan da se međusobno druže, razmenjuju informacije, biraju šegrte, a bogme i snaju iz dobre esnafske kuće. Međusobno su se pozdravljali sa "Bahtalo to dive" (Srećna slava). "Ov sasto bahtalo i tuke" (Da si živ i zdrav, srećna i tebi). Mlade kalfе i šegri bi majstorima ljubili ruku. Za mlade je ovo prilika da se vide i upoznaju, a mnoge ljubavi su se rodile baš ovde, u dvorištu Pantelejske crkve na Esnafskoj slavi.

Popodne bi došla muzika, razvilo bi se kolo i veselje bi potrajalo do večeri. Razigrano kolo na Esnafskoj slavi služilo je da ugledne esnafske porodice pokažu svoje mladiće i devojke kojima su plaćali da vode kolo i tako ih promovisali kao kandidate za ženidbu i udaju. Mladići i devojke, koji su se od ranije simpatisali i voleli, a roditelji se iz nekih razloga protivili njihovoj vezi, koristili bi gužvu da izmaknu roditeljskoj kontroli – i pod okriljem letnjeg sumraka, devojka bi pobegla za mladića ("Ešeše našigeli i čaj e čhaveske" / Ešeše prebegla je devojka za mladića /). Ovom šaljivom uzrečicom bi se saopštavala vest o događaju.

Kasno uveče, fijakeri su vraćali izletnike kućama odmorne i osvežene za novi radni dan. Mladi su se vraćali zajapurenih obraza od svežeg vazduha i doživljenih susreta. Nijedan niški Rom esnaflija nije radio 9. jula, a malo je onih koje bi nešto sprečilo da ne dođu u dvorište Pantelejske crkve. Toga je dana retko padala kiša, a i ako jeste, ipak se išlo na izlet. To je samo oblak, govorele bi stare esnaflije: "Na sijam taro lond te biljavonam" (Nismo od soli da se istopimo).

Stvaranjem urbanih naselja oko Pantelejske crkve, izgubila se privatnost, mesto je postajalo manje podobno kao izletišta za proslavu ove slave, ali stari niški Romi i dalje, na ovaj dan, odlaze na svoj izlet u dvorište Pantelejske crkve.

Večera za kuću (Zijafeti e khereskoro)

Stari niški Romi veruju da svaka kuća ima svog anđela čuvara – Sajbiju. Zato je potrebno, pošto neko sagradi, ili se se useli u novu kuću, da prinese žrtvu Sajbiji, tako što će u kućnom temelju da zakolje ovcu. Za ovu priliku se kupuje što veći ovan sa povijenim rogovima, i to beo. Kada se na istočnoj pijavi odabere odgovarajući ovan, kupuje se bez pogađanja.

Večera za kuću se pravi nedeljom ili četvrtkom. Dan pre večere, ovan se odnese kod nekog komšije ili rođaka u komšiluk. Tamo se okiti vencima od cveća koji mu se stavljaju oko vrata, a dve crvene jabuke mu se pobodu na rogove. Istoga dana domaćin sa porodicom, rodbinom i prijateljima, i uz pratnju muzike, odlazi po ovna. Svi su svečano odeveni. Žene nose šalvare i jeleke. Snažniji muškarac uzima ovna, prebacuje ga preko vrata i tako ga nosi kroz mahalalu. Za njin svira muzika, slavljenici igraju i pevaju. Veselje dostiže kulminaciju kada se dođe pred kuću domaćina.

Sutradan, pre svitanja, muzika svira, domaćin šeta ovna kroz kuću, a zatim ga predaju kasapinu koji ga kolje tako da krv otiče u oveću rupu iskopanu uz kućni temelj. Glava ovna se odseče i baci u rupu koja se odmah zatrpa. Od ovnovskog mesa se prave jela za večeru. Ako je na večeru pozvan veći broj zvanica, kolje se još ovaca, jagnje ili tele, ali se za spravljenje jel z ovu priliku, nikad ne koristi prasetina ili svinjetina. Za večeru se spremaju sva jela kao i za romsku svadbu: bela (čiplak) čorba, punjene paprike, kapama ili pečenje. Služi se alkohol, kao i za svadbu, takođe pita, raznovrsno meso i dezert.

Dva dana unapred neko iz familije, ili domaćin lično, poziva goste na večeru. Za večeru se kao poklon nose stvari za kućanstvo: šerpe, lonci, korita, vangle... U novije vreme, više se ne donose stvari već se daje novac.

Ovaj običaj je moguće obaviti i bez muke, kao kućnu, versku svečanost (Mevlud). Pritom se poziva manji broj gostiju, sva jela se spremaju od mesa žrtvovanog ovna, hodža prouči molitvu, umesto alkohola, pije se šerbet...

Večera za kuću se pravi da bi ukućani u novom domu imali dobro zdravlje, i da bi u kući vladao mir i porodična harmonija. Obično bi neko od ukućana ili rođaka sanjao da je potrebno napraviti tu svečanost i onda više nije smelo biti nikakvog odlaganja. O tome govori i pesma "Sajbija" Šabana Bajramovića iz filma "Anđeo čuvar": "Ali mange ko suno i gudli Sajbija. Oj vakeri mange Zijafeti te kerav."

(I u snu mi dođe preslatka Sajbija. Ona meni reče: "Napravićeš Zijafet ")...

Romska svadba (Romano bijav)

Svadba se na romskom jeziku kaže "bijav", na arlijskom dijalektu, i "abav", na gurbetskom, ali su običaji kod starih niških Roma uglavnom isti.

Oženiti se na romskom jeziku se kaže: "Lijem romnja", a udati se: "Lijem rome." Udajom mlada postaje momkovojoj familiji bori (snaha), a mladoženja je snahinoj familiji džamutro (zet). Ženin otac je mladoženji sastro (tast), ženina majka sasuj (tašta). Svekar je mladoj sastro, a svekrva sasuj. Prijatelji se međusobno oslovljavaju sa Henamike. Blisko srodstvo je do trećeg kolena. Bliski rođak je takođe kum i pobratim. Otac je dad, majka dej (daj , baba mami (phuri daj), deda papu (papo), sestra phen, brat phral. Ujak, stric i teča kako, a strina i tetka bibi.

Svadbi prethodi proševina (nišani). Navodadžije prethodno obave dogovor o proševini. Na proševinu se nosi prsten, haljina, cipele, veš, ogledalo, češalj, krema za lice i sapun. Tom prilikom se ugovara datum svadbe i pojedinosti oko mladinog miraza (čeiz). Čeiz se sastojao od stvari za domaćinstvo i mladinih stvari za ličnu upotrebu. Niški Romi ne kupuju mladu.

Ukoliko bi mlada pre svadbe pobjegla za mladoženju, naknadno bi se pravila mirba i ugovarala svadba. Takvi slučajevi su se često završavali bez svadbe, ili bi svadbu pravili samo roditelji mladoženje, jer mlada nije dobila blagoslov od svojih roditelja.

Svadba počinje u sredu. Žena (kujudžika), zadužena da zove na "malu" i "veliku" kanu i u hamam, priprema flašu sa kolonjskom vodom, bombone i odlazi po kućama u mahali. Svakom, ko je pozvan na "malu" i "veliku kanu" i u hamam, posipa glavu kolonjskom vodom i daruje ga bombonom. Na svadbenu večeru se posebno zove, te onaj ko je pozvan na "kanu" i u hamam nije ujedno pozvan i na svadbnu večeru. Na "kanu" i u hamam se poziva širi krug poznanika i prijatelja, a na svadbenu večeru uža rodbina, bliski prijatelji i komšije, kao i viđeniji Romi.

U sredu se pravi peča. To je ukras za mladinu "tursku nošnju" koja se crvenim koncem vezuje mladoj oko glave; sastoji se od sjajnih metalnih niti boje zlata koje se spuštaju sa čela u dve pletenice ispred i jednu iza do zemlje. Sredom devojke pletu venac i kod mlade i kod mladoženje. Venac se plete od svežeg cveće i stavlja se na kapiju kod mladenaca. U sredu mlada, u svojoj kući, prostire svadbene darove (buljarol čeizi). Svadbenu darovi tu stoje do subote kada ih uz muziku odnose u kuću mladoženje.

U četvrtak je "mala kana". Uveče se skupljaju samo žene i pevaju uz daire. Služe se kafa i sok. Mladoj se kanira kosa. Svekrva donosi mladoj stvari (gedželukija , venčanicu, šalvare, cipele, papuče i ostalo.

U petak dolazi muzika i počinje pravo veselje. Muškarac iz familije sa okićenom flašom rakije poziva na svadbenu večeru za nedelju uveče. Pre podne, žene sa mladom odlaze u hamam. Obično se išlo sa hijakerima i kolima. Niški Romi su koristili hamam u Stambol – kapiji, kasnije Gradsko, Železničko ili kupatilo u Niškoj Banji. U hamam idu isključivo žene, i sa muške i sa ženske strane. Kupanje im plaća mladoženjina majka. Iz kupatila izlaze obučene u šalvare, svilene košulje i jelek. Svekrva u hamamu posle kupanja služi baklavu. Mlada je takođe obučena u šalvare sa prekrivenim licem crvenim duvakom. Na izlazu iz hamama ih dočekuje muzika koja svira i igra se kolo. Ispred mladine kuće se takođe igra kolo. Mladu uvode u kuću, svekrva joj skida duvak, a mlada joj ljubi ruku (ranije se praktikovalo da joj ljubi i nogu).

Subota je dan kada se odlazi na pijac po namirnice a na stočnu pijacu po ovce. Popodne dolazi muzika i skupljaju se veći svadbeni pokloni (ovce, piće, hleb, i drugo). Lično domaćin sa muzikom odlazi u kuću darodavca po poklon. Subotom popodne pa do kasno uveče igraju se kola. Mlada je odevena u šalvare sa svilenom košuljom i jelekom. Na glavi nosi tepeluk i peču, a čelo joj je ukrašeno belom bojom preko koje se lepe šljokice i cvetne latice u raznim bojama (teleisanje). Umesto teleisanja, koristi se i japušma – specijalni ukras za čelo. Ranije se mladoj "teleisalo" celo lice. Struk joj je opasan kolanom, a na nogama nosi papuče izvezane zlatnim ili srebrnim nitima. Popodne se na svadbi kod mladoženje igra sa okićenim sitom, pri čemu se svira "Svekrvino kolo". Ovo kolo igraju isključivo žene odevene u šalvare i jeleke, glave su im povezane svilenim prlantama sa šljokicama ili oljicama. Kolo najpre povede svekrva, zatim se menjaju ostali članovi familije. Pri tome se muzika bogato nagrađuje novcem.

Nedelja je dan kada se kod mladoženje okuplja svadbena povorka koja odlazi po mladu. Mlada je u nedelju odevena u belu venčanicu i to je Gadžikani bori (srpska mlada), za razliku od subote kada je odevena u šalvare kada je Khorani bori (turska mlada). Mladu izvodi brat. Mladoženja simbolično daje novac mladinom bratu i svatovi odlaze na venčanje. Venčanje je prvo bilo u džamiji, a zatim u Šerijatskom sudu. Kasnije su venčanja bila samo u Opštini.

U kuću mladoženje prvo ulazi svekrva koja uzima sito sa leblebijama i bombonama, žitom i jabukom, i daje ga mladoj. Mlada baca jabuku preko glave, takođe i ostale slatkiše, a zatim sito baca na krovkuće. Ako se sito zadrži na krovu, bark će biti dugotrajan.

U ponedeljak se, kod mladoženje, ujutru rano, pre svitanja, pale vatre i svira muzika da probudi snaju. Obično sviraju duvači (bande), i to specijalnu melodiju za tu priliku – "Nevestinu priliku" (Borikoni), u kojoj najveću deonicu svira goč, bubanj. Pale se košulje u znak radosti da je mlada bila čestita. Mladini roditelji dolaze u kuću mladoženje gde se nastavlja veselje uz grejanu rakiju. Ako mlada nije bila čestita, veselje u ponedeljek bi izostalo, često i izrodilo u svađe i tuče, a nevesta bi se vraćala roditeljima.

Poznato je da je Romima prijemčiva religija naroda u čijem okruženju žive, tj. često su nastojali da se kroz religiju približe narodima uz koje su živeli. Hrišćani jesu i odavno pravoslavci i katolici, odskora i protestanti; takođe i privrženici islama, suniti i šiiti; u prapostojbini pagani i pripadnici tamošnjih tradicionalnih religija. U Evropi su hrišćani triju veroispovesti, pri čemu raste udeo Roma protestanata, i islamisti sunitске grane. Na Balkanu preovlađuju hrišćani – pravoslavci, ne izostaju i rimokatolici i protestanti, čiji postotak skače – i muslimani suniti, dok su šiiti ekskluzivci.

Međutim, nije zanemarljiv broj Roma koji nisu u stanju da prepoznaju svoje konfesionalno poreklo, tj. ne znaju koju veru tradicionalno ili aktuelno ispovedaju. Važnije je, ipak, da se skoro 90% Roma veroispovedno izjašnjava, da su svesni svoje religijske i konfesionalne pripadnosti, bez obzira na kvalitet toga deklarisanja, koje mnogi problematizuju, ili činjenicu da ih ono često razjedinjuje.

Najvažniji su praznici Đurđevdan/Erdelezi, Vasilica i Bibija. Najverovatnije je do stapanja jevrejsko- hrišćanskog obožavanja starozavetnog proroka Elije i hrišćanskog obožavanja Svetog Đorđa došlo veoma rano u jedan nadreligijski prolećni praznik, bez obzira na njihove različite religijske korene. Romi su ovaj praznik preuzeli od drugih naroda, prilagodivši pritom praznične ceremonije svojim verovanjima. To je prolećni praznik koji traje nekoliko dana i označava početak leta i navodno donosi sreću i blagostanje. U svim slavljinama cveće, sveže ubrane grančice i „sveta vodica” predstavljaju simbole života i proleća.

Vasilicu, svoj najveći praznik, Romi objašnjavaju na različite načine, a u njenom proslavljanju uočljivi su kompleksni slojevi brojnih kultura. Vasilica se sastoji iz dvaju segmenata. Prvi segment je priprema, doček i proslavljanje Vasilice i on je kalendarski čvrsto strukturiran od 12. do 17. januara, s tim što se 14. januar označava kao Vasilica, a drugi segment – ispraćanje guske – svako domaćinstvo proslavlja u dan koji izabere. Takođe, Romi za ovaj praznik koriste dva naziva: Vasilica i Vasuljica.

Tetkica Bibija se proslavlja u martovski petak – treći po redu – krstopokladne nedelje velikog posta. Naročito među Romima centralne Srbije proslavlja se Čudotvorna tetka Bibija, koja je od 1929. godine dobila svoju ikonu (litografija, prema crtežu P. Daničića). Sredinom tridesetih godina prošlog veka u Beogradu je zabeležena legenda i Tetkici-Bibiji. Na njen dan se Romi okupljaju kod stabla neke kruške, obeduju posna jela i piju vruću rakiju. Ovde je glavno obožavanje kruškova stabla, uz posnu gozbu i pir, što nagoveštava ispraćaj zime, a doček, u Roma uvek mnogo željenog proleća. To je prežitak ženskog božanstva, kome je bilo posvećeno kruškovo stablo (tabu stablo), ili trešnjevo stablo (u Karavlahu). Pominje se i obožavanje biljke "bibijake kan" (tetskine uši), koja ima crvene cvetove. Od starina, kod Roma u južnoslovenskim zemljama, postoji obožavanje: drveta želja i drveta života, što je svakako prežitak iz mitologije zemlje matice, postojbine Indije (T. Vukanović).

Važni datumi u romskom pokretu

Romski pokret ima veoma značajnu ulogu u istoriji, koja je započeta sa inicijativama pojedinaca.

Prve zapise o Romima, pronalazimo sredinom XI veka, kada se javljaju u srednjevekovnim vizantijskim zemljama. Između 1289. i 1309. godine, u vreme vladavine srpskog kralja Stefana Dečanskog, pominje se veća romska družina, a 1323. godine, jedna artističko-akrobatska romska družina. Posle Kosovske bitke, Romi su masovno stizali u Srbiju i ostale južnoslovenske zemlje. U XV, XVI i XVII veku Romi su u velikom broju u svim južnoslovenskim zemljama.

Da su Romi politički vrbovani, govori podatak Dimitrija Tucovića 25.12.1904. godine, kada su, pod pritiskom, zastrašeni i potkupljeni, glasali za samostalnu radikalnu stranku-Beograd.

U razdoblju od 1901. do 1918. godine, Romi su delili sudbinu svih ostalih naroda u Jugoslaviji. Učestvovali su u balkanskim ratovima, a u toku drugog svetskog rata nailazimo na masovno stradanje Roma od fašista.

Posle drugog svetskog rata Romi bi se mogli svrstati u najsiromašnije i socijalno najugrženije slojeve društva. Popis Roma u to vreme je bio mali, 72.736 lica, pa je u međuvremenu začeta akcija popisa pripadnika ovog naroda.

Novembra 1933. godine u Bukureštu je Grigorije Nikolesku sazvaio kongres radi osnivanja međunarodne organizacije Roma.

U vremenu između dva svetksa rata (1927) pojavljuje se student Pravnog fakulteta Svetozar Simić – Rom iz Beograda – i pokreće list "Romano lil", držeći to dobrom osnovom za osnivanje romskih organizacija. Ali je usled nedostatka sredstava list posle tri broja prestao da izlazi.

U Mađarskoj je 1958. godine osnovan Savez Roma, a potom se i u mnogim drugim evropskim državama osnovaju slične organizacije.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka osnovana su prva romska društva u zemlji. Ovo se naročito odrazilo na popis Roma u narednim godinama. Prema mišljenju jedne grupe istraživača, u Jugoslaviji je tada (1981) živelo između 650.000 i 800.000 Roma. Veliki broj pripadnika ovog naroda oseća strah za izjašnjavanje po nacionalnoj pripadnosti.

Od 1969. godine u Jugoslaviji je pokrenuta akcija međusobnog povezivanja Roma, a inicijator toga je bio Slobodan Berberski, umnogome prvoborac i književnik, rodom iz Zrenjanina. Na njegovu inicijativu, širom Srbije se formiraju "Društva Rom, za prosvetu, nauku i socijalna pitanja". On je i osnivač međunarodne organizacije Roma.

Prvi svetski kongres Roma je održan u Londonu 1971. godine, od 6-8. aprila. Za prvog predsednika izabran je Slobodana Berberskog – Lale. Na tom kongresu je donesena odluka o zastavi Roma – u gornjem delu plava, donji deo zelena a u sredini je crveni točak – himni Roma (Đelem – đelem), zajedničkom imenu za sve Rome sveta, te o uspostavljanju veza sa matičnom zemljom.

Kulturno-prosvetna zajednica opštine Leskovac sa KUD "Ševket Ibrahimović" iz Leskovca i "Društvo Rom" iz Niša su inicijatori Smotre kulturnih dostignuća Roma Srbije i Jugoslavije od 1974. godine.

U Čandigaru, glavnom gradu Pendžaba, dr Vahendra Riši je osnovao Institut za romologiju. "Prvi svetski festival kulture Roma" održan je 1974. godine u Indiji. Na kraju festivala, Indira Gandhi je primila predstavnike Roma.

Na predlog indijske komisije, Komisija za ljudska prava u Ženevi, leta 1977. godine donela je rezoluciju, po kojoj su Romi indijska istorijska, kulturna i jezička manjina i shodno tome uživaju prava i zaštitu koje su utvrđene dokumentima Ujedinjenih nacija. Od tada je Međunarodna

organizacija Roma počela da se obraća Ujedinjenim nacijama i njenim organima, zahtevajući da, kao nevladina organizacija, postane članica međunarodne zajednice i tražeći zaštitu pripadnika Roma u svim zemljama gde žive i da Romi, kao etnička, kulturna, jezička i socijalna manjina, imaju pravo na svoj nacionalni i kulturni identitet.

U Ženevi, aprila 1978. godine, održan je Drugi svetski kongres Roma. Na njemu su usvojeni statut i rezolucije, a za predsednika je izabran Jan Cibula, lekar iz Berna.

Pokrenute aktivnosti za opštu nacionalnu afirmaciju, bitno su uticale na kolektivno organizovanje Roma u Jugoslaviji. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka u Srbiji se formiraju Društva Roma u mnogim gradovima. Na inicijativu formiranih društava, čiji su glavni ciljevi bili obrazovanje, kultura i kulturno stvaralaštvo, informisanje, socijalno i materijalno stanje Roma, sport i sportska kultura, osnovaju, decembra 1979. godine, Savez društava Roma Srbije, a za prvog predsednika je izabran Sait Balić, inženjer iz Niša. Te smotre su susreti književnih i likovni stvaralaca Roma, dramski i folklorno-muzički nastupi i izložbe domaća radinost i dr. Od tada se na scenu pojavljuju romski književni i likovni umetnici; štampa se i priličan broj književnih dela na romskom jeziku. Nepravaziden je svojim književnim delima i svojom antologiskom pesmom "BEZ DOMA BEZ GROBA", dr Rajko Đurić, kao što su istaknuti i slikari Šaban Butić, Slobodan Karadžić i Miloš Vasić.

Sait Balić, poznati priznati borac za romska nacionalna prava iz Niša, postaje drugi predsednik Svetske organizacije Roma. Treći svetski kongres je održan u maju 1981. godine u Getingenu, SR Nemačka, a za predsednika znači izabran je Sait Balić iz Jugoslavije. Od ovog Kongresa, organizacija je počela da saraduje i sa Evropskim savetom u Strazburu.

Član predsedništva Međunarodne organizacije Roma, Huan de dios Ramirez Heredia, od 1983. godine postaje član Evropskog saveta, i pred ovom organizacijom je više puta postavljeno pitanje o pravnom i društvenom položaju Roma. Pri Evropskom savetu postoji posebna grupa koja radi na školovanju romske dece.

Drugi svetski festival kulture Roma održan je u Čandigaru u Indiji. Festival je otvorila Indira Gandhi, 28. oktobra 1983. godine.

Međunarodna organizacija Roma se obratila ekonomskom i socijalnom savetu OUN 1984. godine sa zahtevom da dobije status B.

Jula 1988. godine je održan Svetski festival romskog folklora u Brnu u Čehoslovačkoj.

Četvrti svetski kongres Roma održan je u aprilu 1990. godine u Varšavi. Za predsednika je izabran Dr. Rajko Đurić iz Jugoslavije (danas Srbije).

Jubilarna XX smotra kulturnih dostignuća Roma Srbije je održana 7, 8, i 9. aprila 1994. godine u Leskovcu.

V svetski kongres Roma je održan 24.-30. jula 2000. godine u Pragu. Za predsednika je izabran Dr. Emil Ščuka.

U Srbiji i Crnoj Gori Romi su dobili status nacionalne manjine 2002. godine na osnovu Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Tako je romska nacionalna zajednica izabrala svoj Nacionalni savet na Skupštini elektora u Beogradu 24. maja 2003. godine. On broji 35. članova, a predsednik je Vitomir Mihajlović.

Romi su kroz istoriju pod jako teškim uslovima davali izvestan doprinos u evropskoj politici, i njenoj kulturi i umetnosti, i njenoj literaturi. Na primer, Nikola Kubiček, Rom poreklom iz Češke, bio je predsednik Brazila; Alfred Zinovec postao je posle smrti Bruna Krajskog kancelar Austrije; Džon Banjan je ušao u istoriju literature Engleske; Rom Antonio Maćado je slavni pesnik Španije, iz koje potiče i Pablo Pikaso; Jon Budaj Deleanu koga Rumuni slave kao svog Homera, bio je Rom (član srpske akademije nauka i umetnosti), slikar Mića Popović je romskog porekla; Rom Aleksandar Acković je osnivač "Trećeg programa Radio Beograda"; vrlo ugledan prevodilac i novinar slobodan glumac i profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu Miladin Životić, bili su takođe Romi itd.

To su zatim istaknuti režiseri i glumci kao što su, recimo, Čarli Čaplin, Jul Briner, Ava Gardner, Antonio Banderas ili sportisti, naročito bokseri i fudbaleri.

Rom Džon Banjan (1628-1688) poznati engleski pisac, čije je delo "Hodočasnikova putovanja" jedno od najviše prevedenih dela posle Biblije.

Danas su najznačajnija "tradicionalna" romska udruženja: "Savez društava Roma", "Nacionalna zajednica Roma Kosova i Metohije", "Matica Roma Jugoslavije", "Udruženje Roma Crne Gore".

Od ostalih udruženja, danas u Srbiji ima preko 1000 romskih nevladinih organizacija, koji daju svoj doprinos da se pokret omasovi i da se na različite načine pokrenu inicijative važne za romsku zajednicu u Srbiji.

Tu su naravno i romske političke partije, kao što su "Socijaldemokratsku partiju Roma" (1990), u međuvremenu je registrovano više od desetak političkih partija, od kojih su poznatije "Kongresna partija Roma", "Demokratska Unija Roma", "Partija romskog jedinstva".

Posebno bi istakli ženski romski pokret u Srbiji, kojeg je inicirao "Romski informativni centar", iz Kragujevca. Na projektu "Svet žena" formirana je ženska romska mreža (Srbija i Crna Gora, 2002 godine), koja po prvi put započinje svoj rad sa 30 aktivistkinja iz 15 opština Srbije i Crne Gore (Novi Sad, Novi Bečej, Deronje, Subotica, Beograd, Kragujevac, Kraljevo, Kruševac, Valjevo, Niš, Leskovac, Nikšić-Crna Gora). Ova mreža se danas razvila i broji preko 200 aktivnih žena u romskom pokretu. Ženski pokret je do sad uradio nekoliko značajnih stvari – radio na izradi akcionih planova za bolji položaj romskih žena, kao i svih ostalih akcionih planova; učestvovao u izradi posebnog CEDAW izveštaja u regionu Istočne Evrope za položaj

romskih žena; jedini u regionu ima romsku žensku mrežu u borbi protiv trgovine ljudima (mreža se zove "Svet žena"); ima aktivnu romsku mrežu "Romkinje to mogu" koja radi na političkom angažmanu romskih žena, kao i participaciji žene u politici; pokrenuo mnoga važna pitanja za romsku zajednicu u Srbiji.

Stvaranje

U početku ne beše ničeg – ni Sunca, ni Meseca, ni zvezda; iz tame prvonastalog haosa koji je mirno počivao bez pokreta, kao u dubokom snu, pre ostalih stvaranja najpre nastadoše vode. Vode rodiše vatru. Velika snaga toplote u njoj rodi Zlatno Jaje. Tada se još nije znalo za godinu, jer ne beše nikoga ko bi mogao meriti vreme; ali, onoliko koliko traje godina, plovilo je Zlatno Jaje u vodama okeana bez obala i bez dna. Posle godinu dana od zlatnog zametka nastade Praroditelj Brahma. On razbi Jaje napola. Od gornje polovine nastade nebo, od donje zemlja, a između njih, da bi razdvojio, Brahma smesti vazdušni prostor. Potom učvrsti zemlju sred voda, stvori strane sveta i odredi početak vremena. Tako beše stvorena vasiona.

Brahma izrodi šest sinova, šest velikih gospodara stvaranja. Izrodi ih snagom svoje misli. Najstariji od tih sinova duha beše Mariči, drugi beše Atri, treći Angiras, četvrti Pulastja, peti Pulaha, šesti beše Kratu. Maričijev sin beše mudri Kašjapa, od koga vode poreklo bogovi, demoni i ljudi, ptice i zmije, džinovi i čudovišta, žreci i krave, i mnoga druga bića božanske i demonske prirode, koja su nastanila nebo, i zemlju, i podzemne svetove.

Sedmi Brahmin sin, sedmi gospodar stvaranja beše Dakša. On izađe iz Praroditeljevog palca desne noge, a iz palca Brahmanove leve noge rodi se kći; ime joj beše Virini, što znači noć; ona postade Dakšijeva žena i izrodi pedeset kćeri. Trinaest od njih Dakša udade za Kašjapu, dvadeset sedam za Somu, boga Meseca, Atrijevog sina, i one postadoše dvadeset sedam sazvežđa na nebu; a još deset Dakšinih kćeri postadoše žene Dharmija, boga prevednosti.

Najstarija Dakšina kći, Diti, Kašjapova supruga postade majka grozomornih demona – Dajteja; Danu, druga kći, izrodi moćne džinove – Danave. Treća Aditi izrodi dvanaest divnih sinova – Aditje, velike bogove. Najmoćniji među njima behu Varuna, bog okeana, Indra, bog nepogode i groma, Vivasvat, bog Sunca koga još nazivaju i Surja, ali ipak sve ih svojom slavom prevaziđe najmlađi Aditin sin, Višnu, čuvar svemira.

Odvajkada Ditini i Danuini sinovi koje nazivaju asurima – behu neprijatelji bogova, Aditinih sinova. I borba između asura i bogova za vlast nad vasionom trajala je mnogo vekova, a njihovom neprijateljstvu ne beše kraja.

Legenda o potopu

Manu, Vivasvatov sin, za svoje boravište izabra usamljeno mesto blizu južnih planina. Jednog jutra, dok je prao ruke, kako to čine i danas, u vodu, koju su mu doneli za pranje uskoči nekakva ribica i reče: "Ako mi sačuvaš život, spasiću te". "Od čega ćeš me spasiti?" – upita Manu sa čuđenjem. Ribica odgovori: "Doći će potop za sva živa bića. Eto od njega ću te spasiti." "A kako da ti sačuvam život?" A ona će "Nama ribama, dok smo ovako male kao što sam sad ja, odasvud preći smrt. Jedna riba proždire drugu. Ti me najpre drži u krčagu, a kad porastem, iskopaj ribnjak pa me onda prenesi u njega; kad sasvim porastem, odnesi me u more i pusti me na slobodu, jer mi tada smrt više niotkuda neće pretiti" Manu tako i učini. Uskoro ona poraste i postade ogromna rogata riba džhaša, najveća od svih riba. Dok je Manu spuštao u more ona mu reče " Te i te godine će biti potop. Ti napravi lađu i čekaj me. A kada nastane potop, popni se na lađu i ja ću te spasiti."

One godine na koju mu je ukazala riba, Manu napravi lađu. Kada nastade potop, on se pope na lađu i riba dopliva do njega. Zajedno sa njim na lađu se popeše i sedam svetih mudraca, sedam Angirasovih sinova. Slušajući naredbu ribe, Manu ponese sa sobom seme raznog rastinja. Potom on priveza užu za rog ribe i ona brzo poče da vuče lađu po uzburkanim talasima. Zemlja se nije videla, sa očiju nestadoše strane sveta, samo je voda bila oko njih. Manu, sedam mudraca i riba behu jedina živa bića u tom vodenom haosu. Besni vetrovi bacali su lađu sa jedne strane na drugu. Ali riba je jednako plivala i plivala napred po vodenoj pustinji i najzad dovede Manuovu lađu do visoke planine Himalaja. A onda se obrati Manuu ovim rečima: " Spasila sam te. A sad priveži lađu za drvo. Samo pazi da te voda ne odnese. Spuštaj se polako, po tragu vode koja se

povukla ". Manu poslušava savet ribe. Od toga doba, to mesto na severnim planinama zove se Manuova padina.

Potop odnese sve živo. Jedino Manu ostade da produži ljudski rod na zemlji.

Legenda o Bibiji – Tetkici

(objavljena u prvom broju lista "Romano Lil", koji je izlazio 1935. godine u Beogradu)

Čudotvorna tetka Bibija, petak III-krstopokladne nedelje velikog posta. Od 1929. godine je dobila svoju ikonu (litografija, prema crtežu P. Daničića). Romi se okupljaju kod stabla neke kruške, obeduju posna jela i piju vruću rakiju.

Opis: "Crna je kao i svaka Romkinja, visoka, suva, koštunjava, duguljastog lika, crne oči kao ufarak, koje gledaju u nebo, veliki nos, velika usta, sitni zubi i tanke usnice. Obučena je bila sva u crveno i bosonoga.

A legenda kaže:

"Davno je to bilo, u staro, pa možda i prastaro vreme, kad se na zemlji pojavi neka opaka bolest, koji su jedni zvali čuma a drugi kolera. Ta bolest je posmrtila mnogu decu.

I eto, u to doba pojavila se na zemlji naša tetkica Bibija. Odakle je ona došla, niko nam nije znao reći. Možda je i sa neba sišla; možda je i sam Bog poslao da pomogne sirotome romskom narodu i da spase njegovu dečicu od smrti. Zato je ona bila čudotvorna; zato što je hodajući po svetu počinila mnoga čuda, mi Romi verujemo da je u nju sam Bog poslao na zemlju.

Tog je dana kad je Bibija sišla na zemlju, ceo dan padala kiša. I ona i njena dva jagnjeta, koja su išla za njom veoma su ozebli, pa je Bibija pošto je mrak već počeo da pada, zakucala na vrata nekog seoskog domaćina. Kucala je ona dugo na ta, ali i mnoga druga vrata. Niko nije hteo da joj otvori.

Sirotica starica je već bila došla do kraja sela. I ona i njeni jaganjci su bili gladni i promrzli.

Gledajući tako u tamu, starica je razmišljala koliko li je daleko susedno selo. U jednom trenutku, na nekom brežuljku, primetila je ona nekoliko usamljenih kuća. Pođe prema njima da tamo okuša sreću.

Kad je došla do samih kuća videla je da to nisu bile obične seoske kuće, nego iskopane u zemlji rupe i pokrivene odozgo korovinom. Ne ustežući se ni malo, ona zakuca na prva vrata. Iz kuće se prvo začu detinji plač, pa ženski glas i naposletku muški. Zatim se vrata otvoriše, iz kuće pokulja najpre dim pa se posle pomoli muška glava: - "Ko si ti šta tako dockan lupáš na moja vrata?" –

''Ja sam Tetkica sirota stara žena, sa svoja dva jagnjeta. Putujemo celog dana pa bi htela da se malo odmorim.'' – ''Uđite, i ako mi je sva kuća samo od jedne sobe, u kojoj jedva da stanemo ja, moja žena i šestoro dece. Uđite i dobro mi došli. I Uđoše u romsku zemunicu Tetkica sa svoja dva jagnjeta. A unutra je bilo mnogo tesno. U sredini je tinjao stari panj. Okolo ognjišta je na slami polegalo šestoro dece, sva ispod deset godina starosti. I svo šestoro dece je bilo bolesno od iste bolesti, koja je već od dužega vremena harala po selu. U jednome uglu ležala je na senu matora koza, a u drugome je bio prazan sanduk za brašno. Osim nekoliko kora hleba ništa više nije u kući bilo toga dana za jelo.

Videći koliko je Tetkica ozebla i sažalivši se na njene jaganjce domaćin je hteo da dva bolesna deteta odmakne od vatre i da tako načini mesta za goste. Ali Tetkica to nije dozvolila, nego je sela na slamu u jedan prazan ugao sobe i metnuvši na krilo svoja dva jagnjeta podelila je sa njima koru hleba, koju joj je od sveg srca ponudio ovaj dobar domaćin. Tako su svi zaspali.

Kad bi sutra dan pred zoru kroz san čuje domaćin da se nešto kreće po sobi. Otvori oči i pogleda, a ono Tetkica tek što nije otvorila vrata sa svojim jaganjcima da izađe iz sobe.

''Što žuriš ženo, kuda ćeš još je mrak. Posedi još malo, pogrej se. Noć je bila hladna. I založi se još malo. Imamo još nekoliko parčića hleba.'' Zaustavlja je domaćin.

''Hvala ti dobri čoveče. Ti nama toliko, a tebi Bog hiljadu i hiljadu puta više. Ali ja moram da idem.''

''Pa ko si ti ženo, što sa jaganjcima po ovome vremenu po svetu ideš?''

Ja sam Tetkica Bibija. Došla sam da vidim, živi li svet po božjim savetima. Ovaj pomor koji po selu hoda od Boga je. To je kazna za greške. Ti si mene lepo primio, nahranio si mene i moja dva jagnjeta, onim čime si mogao i tvoja će deca sva da ozdrave. Onima koji me nisu sa moja dva jagnjeta hteli da prime, umreće sva bolesna deca, i druga će im se razboleti, pa će i ona umreti. I reci svim našim Romima, neka nikad ne oteraju od svojih vratiju putnika koji traži prenoćište, a neka svakome koji moli za parče hleba daju svoj poslednji komad. Vi to činite njima, a ja ću se brinuti o vašoj deci. I slavite svake godine moj dan, i volite me i spominjite me.''

To rekavši Tetkica otvori vrata i nestade je zajedno sa njena dva jagnjeta. A mi Romi od toga dana svake godine slavimo njen dan. Svakog koji zakuca na naša vrata primimo na konak, a ko moli za parče hleba dajemo mu.

Legenda o Zajde Badži

Stari niški Romi veruju u Zajde Badžu (Zahida Badži) kao svog sveca i zaštitnika. Legenda o Zajde Badži se prenosi među Romima sa kolena na koleno: jedna vrlo pobožna mlada žena radila je kao sluškinja kod neke bogate turske porodice. Pošto nije bila muslimanka, nije joj bilo dozvoljeno da klanja u kući. Zato bi ona oribala klozet i tamo bi se klanjala.

Za Bajram je stari musliman, kod koga je radila, otišao u hadžiluk, a ona je poželela da mu odnese sahan sa alvom koju je njegova žena upravo napravila. Kada je to rekla njegovoj ženi, ona je prekorila da ne priča nešto što je nemoguće. Međutim, kada je izmakla pažnji svoje poslodavke, ona je uzela sahan sa turskom alvom i odletela u Meku, u džamiju gde se ovaj pobožni Turčin molio klanjajući. Spustila je sahan ispred njega i vratila se kući. Kada je molitva završena, Turčin se silno iznenadio ugledavši sahan sa alvom i prepoznavši da je to sahan iz njegove kuće.

Ovaj pobožni čovek je naslućivao čije je to delo, pa je po povratku kući pozvao sve ukućane i poslugu i podelio im donesene poklone. Kada je došao red na ovu devojkicu, on je pozvao i pružio je sahan prema njoj. Tada je ona poletela kroz prozor a on je stao dozivati za njom: "Zajde Badži, Zajde Badži." (Zahida, Zajda – odana bogu, badža – kućna služavka). Odletela je i više se nikada nije vratila. Na mestu gde joj je ispala papuča u gradskom rovu, pored bedema, kraj Beogradske kapije, i danas stoji ograđen grob, turbe bez natkrivene ploče jer, po predanju, nije trpeo nikakav pokrivač. Tri puta je građen i tri puta se sam rušio.

Stari niški Romi veruju da nije trpeo pokrivač zato što je Zajde Badža živi svetac. Svakog četvrtka i svake nedelje niški Romi pale sveće na tom mestu, a ponekad dele i tursku alvu. To čine i danas.

Legenda - Tajna sedme noći –

Na dvoru kraljice Kašali, živo je kao na svakom dvoru. Svita je stalno u pokretu, a njene pratilje, dobre vile suđaje imaju pune ruke posla. Dvor kao dvor... raskoš nebrojanih odaja, lepršanje muzike uz tihi, pritajeni žubor nebrojanih vodoskoka. Bogatstvo riznica okićeno laticama i perjem čarobnih boja. Ali taj dvor ipak nije kao svaki drugi dvor. Na njemu žive samo žene. To je jedini dvor gde samo kraljica sedi sa razbojem i tka...

Romkinje, pripadnice prastarog naroda i danas čuvaju svoja stara verovanja. U njima i danas kraljica Kašali na svom dvoru "tko košulju dobre sreće" za svako rođeno romsko dete. U velikom poslu potrage za srećom i određivanjem sudbine deteta njoj pomažu njene pratilje suđaje.

Sedmi dan posle porođaja suđaje kreću ka određivanju sudbine rođenog deteta. Majka ne sme da spava te noći "da sreća deteta ne bi zaspala". Da su sve Romkinje ostale odane i verne veri promajki, Romi bi odavno na putu ka sreći zastali. Možda bi to bilo na pola puta zvezdama okovanog drumu, ovako...

No, kao i druge žene, i Romkinje su samo žene. Živeći na protorima raznih susretanja primale su postojeću veru i zaboravile "pravilo sedme noći po porođaju". Ako neka uspe daga ispuni, sreća njenog potomstva je u sigurnim rukama kraljice Kašali i njenih suđaja. Za takvu decu čije majke poštuju veru promajki osigurana je sreća postojanja. Ona sigurno neće umreti od bolesti, uroka, ili gladi. Neko će ih zaista voleti i biće lepi i srećni. Bogatstvo sa tim nema veze, to nije u rukama kraljice Kašali, a ni Romkinja. Važno je živeti, biti srećan, sa tim bogatstvo nema veze.

Moćna je Kašali... Ona i suđaje same sagrađe dvorac gigantske ptice Čarani, koja proguta vatru svakih 999 godina, a onda se ponovo rađa iz pepela. Romkinje tvrde da Kašali i suđaje taj dvorac opet same podignu i tako čuvaju pticu Čarani, jer je ona Romkinjama potrebna zbog vatre koja ne sme da se gasi...

Bajka o Pengu

U ona stara vremena, na sedmom nebu, živeo je veliki i svemoćni Penga, car svih Roma. Dva bela konja vukla su njegove zlatne kočije. Penga, bogat i slavan vladao je ne samo Romima, već i svim ostalim ljudima koji su živeli na zemlji. Kako je imao ogromno bogatstvo, ništa nije radio, već je po ceo dan vozio svoju mnogobrojnu decu u zlatnim kočijama.

Ali jednoga dana, polomi se točak na njegovim zlatnim kočijama i oni svi padoše na zemlju. Seo Penga pod jedno drvo čekajući da dođu sluge, da ga podignu i prenesu u dvorac. Čekao Penga, čekala deca, čekali oni tako dan, dva, tri – ali niko da dođe. A sunce prži, li prži. Od njega je savim pocrnelo Pengino lice i lica Pengine dece.

Pa i Pengu, romskog kralja, pojuriše sa mesta na kom je sedeo. Došao neki seljak i ne znajući da je on Bog i kralj Penga, počeo da viče na njega: “Zar ne vidiš slepčice jedan, da ti i tvoja deca gazite po mojoj njivi?” “Hajde gubite se, da vas više nisam video ovde!”

Penga je pokušao da objasni ko je i šta je i šta mu se desilo, ali seljak ni da čuje.

Hteo, ne hteo romski Bog i kralj je sakupio decu i krenuo da traži svoj dvorac. Ali, ono što si jednom izgubo, teško ćeš naći! Išao on drumovima, raspitivao se, tražio, molio, ali nigde ničeg.

A kad Penga vide da takav život nikuda ne vodi, skupi svoju decu, pa im reče: “ Čujte deco moja, izgubili smo kraljevstvo. Sada smo niko i ništa! Pa ipak treba jesti i živeti. A da bi se jelo, mora se nešto raditi, jer ništa ne pada s neba. I zato neka jedan od vas bude kovač, to je dobar zanat i sa njim će moći lepo da se prođe. Drugi neka bude svirač, ljudima je potrebno i da se provesele. “

Tako je Penga svakom svom detetu dao po neki zanat. Došao red i na dva najmlađa deteta. Oni ni sa čim nisu bili zadovoljni i ni na šta nisu pristajali. Pengi bi žao da ih ostavi bez ikakva zanata pa reče: “I vi ste moja deca i ne bih voleo da me proklinjete kad umrem. Zato, nek jedno od vas uzme torbu i krene u svet da prosi i tako se prehranjuje. A drugo ... (tu se Penga malo zamisli šta da da najmlađem sinu kad mu baš ništa nije preostalo) kako su sedeli blizu neke šume, u to se iz šume pojavi jedna rundava mečka i priđe im. “ Evo tebi druga, sine, moj. Povedi mečku i pođi u svet . Ona će nahraniti tebe, a ti nju!

3.1. Međunarodni standardi

Međunarodni standardi u oblasti jednakosti ljudi po osnovu porekla, vere, jezika, kulture, boji kože, su se formirali kroz dugi niz godina uskladjivanja nacionalnih zakonodavstava sa realnošću i potrebom da se narasle tenzije u društvenim odnosima rese kroz donošenje propisa koji jasno određuju prava, obaveze i odgovornosti. Svakako da je potreba za promenom zakonodavstva i regulisanja problema uključivanja nacionalnih manjina u društvene tokove prvo se javila kod zemalja razvijenog kapitalizma usled naraslih suprotnosti između većinskog stanovništva i manjina koje su po pravilu pratile kolonijalne aspiracije tih zemalja. Romi kao jedna velika etnička grupa koje nema domicilnu državu su delili sudbinu drugim manjina u okviru pojedinih država a da u stvari nikada nisu sagledani realno, u dobroj meri i samim svojim postupanjem u smislu ne uključivanja u institucije i organe pojedinih država a sa druge strane zbog nepostojanja matične države nije se moglo kroz bilateralne sporazume podići nivo zaštite i angazovanja.

Poveljom Ujedinjenih nacija priznato je pravo svim narodima, grupama i pojedincima jednako globalno pravo, na samostalan život, razvoj, jezik, veru i druga prava koja spadaju u domen građanski prava i sloboda.

Evropska unija je 2006. godine donela Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i sloboda

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima garantuje „*pravo svakome na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja*” (član 12, st.1), dok istovremeno nabraja „*korake koje treba da preduzmu države potpisnice ... radi dostizanja pune realizacije ovog prava*” (član 12, st.2).

Pravo na zaštitu zdravlja priznaje se, između ostalog, u Međunarodnoj konvenciji o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (član 5), odredbama Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena (član 11, st.1, i član 12). i u Konvenciji o pravima deteta (član 24). Tačnije, Konvencija o pravima deteta prvim stavom pomenute odredbe obavezuje »*države ugovornice da se potrudu da obezbede da nijedno dete ne bude lišeno svog prava na pristup takvim službama zdravstvene zaštite.*«

Pravo na zdravlje priznato je i po revidiranoj Evropskoj socijalnoj povelji (član 11). Komitet Ujedinjenih nacija za ekonomska, socijalna i kulturna prava takođe konstatuje da države imaju direktne obaveze u vezi s pravom na zaštitu zdravlja, kao što je garancija da će se pravo realizovati bez bilo kakve diskriminacije (član 2, st.2) i da će preduzeti korake u pravcu pune realizacije prava na najviši mogući zdravstveni standard (član 2, st.1).

Osim toga, Komitet UN za eliminaciju rasne diskriminacije je, u svom Opštem komentaru br. 27 preporučio da države potpisnice „obezbede Romima jednaki pristup zdravstvenoj zaštiti i službama socijalne pomoći i eliminišu svaku diskriminatorску praksu protiv njih u toj oblasti”¹

3.2. Ustavno-pravni propisi

U Srbiji i Crnoj Gori pravo na zaštitu zdravlja proklamovano je i zagantovano kako saveznom Ustavnom poveljom o ljudskim i manjinskim pravima, tako i u republičkim ustavima. Ustavna povelja jamči svakome pravo na zaštitu zdravlja, a države članice obezbeđuju zdravstvenu zaštitu deci, trudnicama i starim licima ako je ne ostvaruju po drugom osnovu (član 45). Na osnovu Ustava Srbije svako ima pravo na zaštitu zdravlja, a deca, trudnice i stara lica imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda kada to pravo ne ostvaruju po nekom drugom osnovu (član 30). Ustav Srbije takođe sadrži odredbu o obaveznoj zdravstvenoj zaštiti prema kojoj zaposleni, u skladu sa zakonom, obezbeđuju sebi pravo na zdravstvenu zaštitu i druga prava za slučaj bolesti, prava za slučaj trudnoće, porođaja, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti, nezaposlenosti i starosti i prava na druge oblike socijalnog osiguranja, a za članove svoje porodice - pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na porodičnu penziju, kao i druga prava po osnovu socijalnog osiguranja u (član 40).

Prema Ustavu Srbije, koji je donet 2006. godine, drugi deo Ustava cine ljudska i manjinska prava i slobode, i prakticno je ovaj deo prepisan iz Ustavne povelje SCG koja je od strane Venecijanske komisije ocenjene kao akt visoke vrednosti, pa cak i sa boljim resenjima od onih koja nudi EU.

Drugi deo Ustava Srbije, koji cine clanovi d 18-81 podeljen je u tri podgrupe

Osnovna nacela u clanovima 18-22

Ljudska prava i slobode clanovi 23-74

Prava pripadnika nacionalnih manjina, clanovi 75-81

Ovo drugo poglavlje u potpunosti pokriva sva podrucja „standardnih,, ljudskih prava. Nakon ovih prava Ustav predvidja niz osnovnih prava iz oblasti zdravstvene zastite, socijalne zastite, socijalnog i penzijskog osiguranja, prava na obrazovanje pa do prava na zdravu zivotnu sredinu.

3.3. Pregled domaćih propisa koji regulisu zabranu diskriminacije, odnosno propisuju norme kojima se regulisu opšta i posebna prava pojedinaca i grupa

Zakon o zabrani diskriminacije (Sl.glasnik RS br.22/2009)

U Srbiji je u septembru mesecu 2009. godine usvojen Zakon o zabrani diskriminacije. Ovaj zakon je na jednom mestu sistematizovao materiju i problematiku vezanu za sve oblike diskriminacije. Izraz diskriminacija i diskriminatorno postupanje označava svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propustanje u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliskih lica na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osudjivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim ili sindikalnim organizacijama .

Izraz **lice** i **svako** označavaju onog ko boravi na teritoriji republike Srbije, odnosno na teritoriji koja je pod jurisdikcijom Republike Srbije. Izraz **građanin** označava državljanina Republike Srbije.

Diskriminacija može da bude neposredna i posredna. **Neposredna diskriminacija** je situacija kada se lice ili grupa stavljaju u nepovoljniji položaj samo zbog njihovog ličnog svojstva. **Posredna diskriminacija** se javlja u slučajevima kada se radnjom ili propustanjem koje je prividno zasnovano na načelu jednakosti, licu ili grupi ne priznaje pravo odnosno ako se stavljaju u nepovoljniji položaj.

Povreda načela jednakih prava, zabrana pozivanja na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje kao i unemiravanje i ponizavajuće postupanje, također je ovom zakonom predviđeno kao najstrožija zabrana postupanja.

Svakako da je jedan od najčešćih primera oblika rasne diskriminacije u svakodnevnom životu govor mržnje iz prostog razloga što je takav vid rasne diskriminacije najuočljiviji kroz izjave pojedinaca, preko sredstava javnog oglašavanja i kao najuočljivijih- grafita..

3.4. Posebni slučajevi diskriminacije:

Diskriminacija u oblasti rada

Zabranjena je diskriminacija u oblasti rada u smislu narušavanja jednakih prava na zapošljavanje, jednakih uslova za rad, slobodan izbor zaposlenja, napredovanja u službi, stručno usavršavanje i profesionalnu rehabilitaciju.

Ne smatra se diskriminacijom izbor kandidata kada posebne okolnosti to nalazu.

Diskriminacija u oblasti pružanja javnih usluga i korišćenja objekata i površina

Svako ima jednak pristup objektima u kojima se nalaze sedista organa vlasti, objekti u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zastite, kulture, crkava I drugih verskih objekata kao I javnim površinama kao sto su ulice, trotoari, trgovi I parkovi u skladu sa zakonom.

Zabrana verske diskriminacije

Diskriminacija postoji ako se licu ili grupi protivno njihovom verskom ubedjenju brani ili uskracuje pravo na izrazavanje vere i uverenja.

Diskriminacija u oblasti obrazovanja i strucnog osposobljavanja

Svako ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje pod jednakim uslovima koji su propisani zakonom, kao I strucno osposobljavanje I napredovanje u sluzbi.

Diskriminacija po osnovu pola

Diskriminacija postoji ako se postupa suprotno nacelu jednakosti polova, odnosno nacelu jednakih prava I sloboda zene I muskarca u politickom, ekonomskom, kulturnom I drugom aspektu javnog, profesionalnog , privatnog i porodicnog zivota.

Ovde je vazno napomenuti da se u proceduri usvajanja (trenutno na javnoj raspravi) nalazi Zakon o ravnopravnosti polova, koji ce sa ovim pravom za zabranu diskriminacije dati nov pristup resavanju I prava romkinja, imajući u vidu tradiciju ovog naroda, kulturna I socioloska shvatanja o mestu I ulozi romkinje u pre svega porodicnom a zatim I drustvenom zivotu.

Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije

Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Seksualna orijentacija je privatna stvar I zabranjeno je zbog takvog izjasnjavanja diskriminatorsko postupanje.

Diskriminacija Dece

Zabranjeno je diskriminisati decu prema zdravstvenom stanju, bracnom odnosno vanbracnom rodjenju, pravljenje razlike po osnovu materijalnog stanja, pola, I drugim obelezjima drustvenog položaja.

Diskriminacija nacionalnih manjina

Zabranjena je diskriminacija nacionalnih manjina I njihovih pripadnika na osnovu nacionalne pripadnosti, etnickog porekla, verskih uverenja I jezika.

Diskriminacija osoba sa invaliditetom

Diskriminacija na osnovu starosne dobi

Diskriminacija zbog politicke ili sindikalne pripadnosti

Diskriminacija obzirom na zdravstveno stanje

Zakonom o zabrani diskriminacije predviđena je funkcija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti čiji je zadatak I uloga da štiti prava lica ili grupe za koje se smatra da su pretrpela diskriminaciju, I koja su u pismenoj ili izuzetno usmeno na zapisnik podneli pritužbu.

Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu se u Srbiji uređuje Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju, dok se dalje razrađuje kroz odgovarajuće podzakonske propise, kao što su uredbe, pravilnici, odluke i uputstva.

3.4. Zakon o javnom zdravlju (Sl.glasnik RS br.72/2009)

Ovaj zakon koji predviđa opšta načela u pogledu javnog zdravlja, predviđa društvenu brigu o zdravlju svih građana I narocito posebnih grupa.

3.5. Zakon o zdravstvenom osiguranju

Zakonom o zdravstvenom osiguranju iz 1992. godine, se uređuju prava iz zdravstvenog osiguranja zaposlenih i drugih građana, obuhvaćenih obaveznim zdravstvenim osiguranjem i organizacija i finansiranje zdravstvenog osiguranja. Ovih zakonom, pod osiguranim licima se smatraju i članovi porodice zaposlenog, kao i zaposleni za čijim je radom prestala potreba, dok ostvaruju novčanu naknadu prema propisima o radnim odnosima.

Pravilnikom o uslovima i načinu ostvarivanja prava iz zdravstvenog osiguranja utvrđuju se uslovi i način korišćenja zdravstvene zaštite i ostvarivanje prava iz zdravstvenog osiguranja. Prema čl. 4 ovog pravilnika, svojstvo osiguranog lica utvrđuje filijala Zavoda prema mestu rada, odnosno prebivališta. Za zaposlena lica i članove njihove porodica zdravstvenu knjižicu overava poslodavac na svakih 6 meseci. Za nezaposlena lica i članove njihovih porodica, dok primaju novčanu naknadu po propisima o pravima nezaposlenih lica, overu zdravstvene knjižice vrši Zavod za tržište rada na rok utvrđen za javljanje, odnosno evidentiranje radi zapošljavanja. Nadležnost Zavoda za tržište rada se određuje na osnovu prijave prebivališta.

3.6. Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Sl.glasnik RS 17/92)

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti uređuje se zdravstvena zaštita kategorija koje su posebno zaštićene u sistemu zdravstva. Među ovim kategorijama, prema čl. 7. ovog zakona, nalaze se deca do navršene 15 godine, školska deca i studenti do kraja propisanog redovnog školovanja, nezaposlena lica prijavljena u Zavodu za zapošljavanje, žene u vezi sa trudnoćom i materinstvom. U Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, kao ni u drugim podzakonskim aktima, nije precizirano kako deca do 15 godina i žene u toku trudnoće mogu da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu i bez zdravstvene knjižice, ali se za ove kategorije lica ovo pravo izvodi iz

člana 7. Zakona o zdravstvenoj zaštiti gde stoji da i zdravstveno neosigurana lica u toj kategoriji imaju pravo na zdravstvenu zaštitu.

U ovom zakonu je takođe navedeno da obim, sadržaj i način sprovođenja zdravstvene zaštite ovih kategorija utvrđuje Vlada republike Srbije. Vlada republike Srbije je donela dve uredbe kojima uređuje obim, sadržaj i način sprovođenja zdravstvene zaštite ovih kategorija: Uredbu o zdravstvenoj zaštiti žena, dece, školske dece i studenata, (Službeni glasnik RS br. 49/95) i Uredbu o obimu i sadržaju zdravstvene zaštite stanovništva (Službeni glasnik RS br. 43/93).

Uredba o obimu i sadržaju zdravstvene zaštite stanovništva uređuje postupak izdavanja zdravstvenih knjižica za posebno zaštićene kategorije, odnosno zdravstveno neosiguranom licu. **Nezaposlenim licima** se zdravstvena knjižica izdaje na osnovu prijave Zavoda za tržište rada koji takođe i overava zdravstvenu knjižicu. **Za decu do navršene 15 godine**, školsku decu i studente najkasnije do 26 godine, zdravstvena knjižica se izdaje na osnovu prijave o prebivalištu, a knjižicu overava Republički zavod za zdravstveno osiguranje na rok od tri meseca. **Za materijalno neobezbeđena lica**, po propisima o socijalnoj zaštiti korisnika novčanih pomoći i pomoći za smeštaj u ustanove socijalne zaštite ili druge porodice, zdravstvena knjižica se izdaje na osnovu prijave Centra za socijalni rad koji takođe njima i overava zdravstvenu knjižicu.

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti, o zahtevima za ostvarivanje prava iz ovog zakona rešava u prvom stepenu Centar za socijalni rad osnovan za teritoriju na kojoj podnosilac zahteva ima prebivalište (član 49). Prema odredbi Zakona o socijalnoj zaštiti, mesna nadležnost Centra za socijalni rad za maloletno lice određuje se prema prebivalištu roditelja, a za maloletno lice čiji roditelji ne žive zajedno mesna nadležnost se određuje prema prebivalištu roditelja kome je maloletno lice povereno na čuvanje i vaspitanje (član 52). Ako nijedan od roditelja maloletnog lica nije poznat ili ako nije poznato njegovo prebivalište, postupak vodi Centar za socijalni rad na čijem području se maloletno lice zateklo.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, kao što je već navedeno, predviđa kao opšti interes u oblasti zdravstvene zaštite, obuhvat zdravstvenom zaštitom i lica sa nepoznatim prebivalištem (član 8). Međutim, u zakonu se dalje ne objašnjava postupak zdravstvene zaštite lica čije je prebivalište nepoznato.²

Građanin koji nije zadovoljan pruženom zdravstvenom zaštitom, odnosno postupkom radnika zdravstvene ustanove, prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti (član 14), može podneti prigovor zdravstvenom radniku koji rukovodi procesom rada ili direktoru. Prigovor se podnosi usmeno na zapisnik ili pismeno. Odluka po prigovoru iz stava 2 ovog člana donosi se u roku od pet dana i dostavlja podnosiocu prigovora. Građanin koji je nezadovoljan odlukom može se obratiti zdravstvenoj inspekciji. Od oktobra 2002. godine, odlukom Ministarstva zdravlja republike Srbije, u zdravstvenim ustanovama uvedeni su poslovi zaštitnika pacijentovih prava (pacijentov advokat), kome se podnosi prigovor pre obraćanja zdravstvenoj inspekciji. U slučaju da u ustanovi nema pacijentovog advokata, građanin se kao i ranije obraća rukovodiocu procesa rada ili direktoru.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti koji je usvojen u skupštini Republike Srbije i koji će stupiti na snagu 01.01.2010. godine u članu 11. zakona, društvena briga za zdravlje, pod jednakim uslovima na teritoriji Republike ostvaruje se obezbeđenjem zdravstvene zaštite grupacije stanovništva koje su izložene povećanom riziku oboljevanja, zdravstvenom zaštitom lica u vezi sa sprečavanjem, izbijanjem, ranim otkrivanjem i lečenjem bolesti od većeg socijalno-medicinskog značaja, kao i zdravstvenom zaštitom socijalno ugroženog stanovništva.

U navedenom članu u tački 11. navodi se < **lica romske nacionalnosti koja zbog tradicionalnog načina života nemaju stalno prebivaliste, odnosno boraviste u Republici**>

Zdravstvena zaštita za lica iz člana 11. ovog zakona koja su obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem obezbeđuju se iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Sredstva za ostvarivanje zdravstvene zaštite iz člana 11. za lica koja nisu obuhvaćena obaveznim zdravstvenim osiguranjem obezbeđuju se u budžetu Republike i prenose organizaciji obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Ostalo zakonodavstvo

U odštetnom zakonodavstvu, tačnije u Zakonu o obligacionim odnosima reč »diskriminacija« ne figurira i mora da se izvede tumačenjem odredbi o »pravima pojedinaca« i o naknadi nematerijalne štete. Da bi se zadovoljila pravda, žrtva mora da dokaže: i) da zakonom utvrđeno »pravo ličnosti« obuhvata pravo na nediskriminaciju; ii) da je zaista bila žrtva diskriminatornog postupanja i iii) da je pored toga pretrpela nematerijalnu štetu zbog straha, fizičkog odnosno mentalnog bola koji je preživela. Zakon o parničnom postupku takođe ne sadrži izričite odredbe o standardima dokazivanja diskriminacije, o obrtanju tereta dokazivanja na navodnog počinioca, niti se daju bilo kakve proceduralne olakšice u pogledu oštećenog koji je diskriminisan.

Krivični zakon Srbije i Osnovni krivični zakon Srbije i Crne Gore (OKZ), obuhvataju odredbe koje zabranjuju direktnu diskriminaciju. Član 154 OKZ zabranjuje diskriminaciju, između ostalog na osnovu rase, nacionalnog odnosno etničkog porekla u vezi s *„pravima priznatim od strane međunarodne zajednice“* a Krivični zakon Srbije sadrži uže odredbe u čl. 60: *»Ko na osnovu razlike u nacionalnosti, rasi, veroispovesti, političkom ili drugom ubeđenju, etničkoj pripadnosti, polu, jeziku, obrazovanju ili društvenom položaju uskrati ili ograniči prava građana utvrđena ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili ko na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.«*

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina usvojen februara 2002. u čl. 3 sadrži odredbu u kojoj se kaže: *»Zabranjuje se svaki oblik diskriminacije, na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj osnovi prema licima koja pripadaju nacionalnim manjinama.«* Ovaj zakon je značajan za obezbeđenje prava Roma s obzirom da se izričito kaže u članu 4 st.2 da će organi usvojiti zakone i druge mere u cilju poboljšanja položaja Roma. Međutim, Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina ne može da zameni sveobuhvatni zakon protiv diskriminacije.

4. Politika državnih organa

Državni organi u Srbiji nisu pokrenuli konkretne aktivnosti za rešavanje problema zdravstvene zaštite Roma. Savezno ministarstvo za manjine i ljudska prava je u decembru 2002. godine uz pomoć grupe eksperata izradilo nacrt Strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima, koja sadži i deo posvećen rešavanju problema zdravstvene zaštite Roma. Nakon izrade ovog nacrta, formiran je Sekretarijat za romsku nacionalnu strategiju u okviru Ministarstva za ljudska i manjinska prava iz podršku OEBS-a, UNHCR-a i Saveta Evrope.

Srbija se 2003. godine priključila inicijativi Svetske banke i Instituta za otvoreno društvo «Decenija uključenja Roma». Ova inicijativa ima za cilj da se periodu od 2005. do 2015. godine poboljša položaj Roma u pogledu obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravstva. U okviru ove inicijative, 2004. godine izrađeni su nacrti akcionih planova za ove četiri oblasti. Nacrte akcionih planova izradile su radne grupe u kojima su učestvovali predstavnici nadležnih ministarstava, nevladinih organizacija i Romskog nacionalnog saveta. U nacrtu akcionog plana za zdravstvo se navode sledeći ciljevi:

- Zdravstveno istraživanje: definisanje morbiditeta, mortaliteta i jasni podaci o zdravstvenom položaju romske populacije
- Unapređivanje zakonodavstva u cilju boljeg pristupa socijalno ugroženih Roma pravu na zdravstvenu zaštitu
- Poboljšanje zdravstvene zaštite za celu romsku populaciju a posebno ugrožene grupe

Međutim, akcione planove do sada Vlada Srbije nije usvojila kao ni Strategiju za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima.

U martu 2002. godine usvojen je Zakon o nacionalnim manjinama kojim se Romima priznaje status nacionalne manjine. Na osnovu ovog zakona, u maju 2003. godine formiran je Romski nacionalni savet koji prema čl. 19. *“predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja na jeziku nacionalne manjine i kulture, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove iz ovih oblasti”*. U čl. 4. Zakona nacionalnim manjinama predviđa se mogućnost donošenja pravnih akata i preduzimanja mera u cilju popravljavanja položaja lica koja pripadaju romskoj nacionalnoj manjini. Ministarstvo prosvete i sporta u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i Nacionalnim savetom romske nacionalne manjine je na osnovu toga 2004. organizovalo afirmativne mere za upis 70 učenika Roma u srednje škole kao i upis 79 Roma na više škole i fakultete. Međutim, za nastavak ove akcije neophodno je donošenje pravne regulative koja će bliže regulisati mere afirmativne akcije. Bez promene regulative, ova mera zavisi od trenutnog stava ministarstva, srednjih škola i fakulteta.

Vlada Srbije je 16. oktobra 2003. godine usvojila Strategiju protiv siromaštva. Ova strategija sadži poseban odeljak koji se odnosi na suzbijanje siromaštva Roma. U tom odeljku se navode

mere i aktivnosti u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i stanovanja. U odeljku koji se odnosi na zdravstvo Romi se posebno ne pominju, ali se kao cilj strategije smanjenja siromaštva navodi unapređenje zdravlja stanovništva i posebno smanjenje nejednakosti u zdravlju putem poboljšanja zdravlja osetljivih populacionih grupa. U strategiji se dalje navodi da će se ovaj cilj ostvarivati razvijanjem zdravstvenih programa prilagođenih osetljivim grupama i pravednijom raspodelom resursa u zdravstvu po geografskim regionima. Vlada republike Srbije u dokumentu »Zdravstvena politika« naglašava značajnu ulogu koju zdravstveni sistem ima u očuvanju i unapređivanju zdravlja, kao i u prevenciji bolesti grupacija stanovništva koje su u nepovoljnijem položaju. Kao najznačajnije aktivnosti navode se:

- prepoznavanje posebnih potreba ovih grupacija, kao i njihova povezanost sa socijalnim potrebama i donošenje programa za sinhronizovano delovanje na svim nivoima zajednice;
- povezivanje institucija primarne zdravstvene zaštite – centrima za socijalni rad i razvoj multidisciplinarnog, timskog rada;
- povezivanje institucija primarne zdravstvene zaštite – domova zdravlja, sa obrazovno vaspitnim i drugim institucijama.

Vlada Srbije u usvojenom budžetu za 2005. godinu nije predvidela Strategiju protiv siromaštva.

S obzirom da strategija za Rome i akcioni planovi nisu usvojeni, u Srbiji nisu započete konkretne aktivnosti u rešavanju problema Roma. Bez odgovarajućih zakonskih promena i prethodnog usvajanja akcionih planova od strane Vlade Srbije, ne mogu se pokrenuti projekti koji bi sistemski rešavali probleme Roma.

Veće Evrope je čuvar ljudskih prava i naša je dužnost da se svačija prava poštuju. Ne samo da Romi trebaju imati sistem pomoću kojeg se osiguravaju njihova prava nego trebaju biti prepoznati kao poseban i vredan deo evropske kulture.

U ovom zadatku Veće Evrope je podržano od Evropske komisije; obe institucije se bore da promene stavove – da podsete da Romi imaju ista prava kao i bilo koji drugi Evropljani. Ovo je paradoks naše kampanje: ne bi trebala postojati potreba za borbom za prepoznavanje građanskih prava manjinskih grupa. Mi se borimo da preokrenemo predrasude, postavimo izazov Evropljanima: “Oslobodite se predrasuda: upoznajte Rome”!